

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

FAKULTA SOCIÁLNÍCH VĚD

Institut mezinárodních studií

Bakalářská práce

2014

Markéta Filipová

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

FAKULTA SOCIÁLNÍCH VĚD

Institut mezinárodních studií

Markéta Filipová

**Cesta k bonnskému provizoriu.
Proces výběru hlavního města v SRN
(1948-1949)**

Bakalářská práce

Praha 2014

Autor práce: **Markéta Filipová**

Vedoucí práce: **PhDr. Tomáš Nigrin, PhD.**

Rok obhajoby: **2014**

Bibliografický záznam

FILIPOVÁ, Markéta. *Cesta k bonnskému provizoriu. Proces výběru hlavního města v SRN (1948-1949)*. Praha, 2014. 57 s. Bakalářská práce (Bc.) Univerzita Karlova v Praze, Fakulta sociálních věd, Institut mezinárodních studií, Katedra německých a rakouských studií. Vedoucí bakalářské práce PhDr. Tomáš Nigrin, PhD.

Abstrakt

Práce se zabývá problematikou hlavních měst a zkoumá faktory, které určují jejich výběr. Hlavní město je chápáno nejen jako správní centrum, ale také jako místo důležité pro dění ve společnosti a identitu jedince. Spolková republika Německo je v evropském kontextu specifická. Její centrum není historicky ukotveno a bylo opakovaně definováno se změnou režimů. To platí i pro zkoumanou situaci po druhé světové válce. Neshody okupačních mocností vedly ke vzniku dvou samostatných států a Západní Berlín se stal izolovaným ostrovem uprostřed východního Německa. Provizorním sídlem západoněmecké vlády a parlamentu bylo zvoleno provinční město Bonn, zatímco favorizovaný Frankfurt nad Mohanem překvapivě neuspěl. Cílem této případové studie je zjistit, zda se jednalo o rozhodnutí dané geografickými faktory zvnějšku, o politický plán motivovaný zevnitř či o pouhou shodu náhod. Odpověď se opírá o analýzu argumentů a motivací hlavních aktérů, mapuje vývoj celého procesu s důrazem na období 1948-1949 a hledá jeho milníky. Výsledkem je zjištění, že Bonn měl dobré praktické předpoklady: svou bezvýznamností odpovídal hledanému provizoriu i decentralizaci typické pro federalismus. V debatě však záhy převážily politické důvody a staly motorem pro vytváření těch faktických. Zásadním, ne však jediným, hybatelem byl spolkový kancléř Adenauer. Rozhodující byl i postoj spojenců, ačkoli nikdy nezasahovali přímo. Práce na rozdíl od starších studií zohledňuje i vývoj po sjednocení Německa, kdy se funkce hlavního města vrátila do Berlína a role Bonnu byla znovu přehodnocena.

Abstract

This thesis deals with issues concerning national capitals and examines crucial factors for their choice. Usually, the capital is seen not only as an administrative centre, but it also plays a vital role for both the society's development and an individual's identity. The Federal Republic of Germany is specific in the European context. Its center is not

historically rooted and was repeatedly moved according to regime changes. This applies also for the considered situation after the World War II. Disputes between the occupation powers resulted in the formation of two individual states with West Berlin being an isolated island surrounded by East Germany. A provincial city of Bonn was chosen to serve as a temporary seat of the West German government, while favored Frankfurt am Main surprisingly failed to qualify. The objective of this case study is to scrutinize whether it was a decision determined by external geographic factors, an internally motivated political plan, or a mere coincidence. The answer is based on a thorough analysis of arguments and motivations of the main players. It tracks the development of the whole process especially focusing on the period 1948-1949 while searching for its milestones. The fact that Bonn was able to provide all the desired prerequisites appears to be crucial. Due to its relative insignificance, Bonn matched perfectly with the idea of temporary capital. Moreover, it also suited the decentralization so typical for federalism. Political reasons soon gain importance in the discussion and initiated the creation of the factual ones. The Federal Chancellor Adenauer represented a central, but not the only, important player. Although having never directly intervened, the attitude of Allies also played an important role. Unlike the earlier studies, this thesis accounts for the development after the German reunification, when the capital was again moved to Berlin and the role of Bonn was reconsidered.

Klíčová slova

Německo, rozdělení Německa, Bonn, Frankfurt nad Mohanem, hlavní město Německa, sídlo vlády a parlamentu Německa, debata

Keywords

Germany, Division of Germany, Bonn, Frankfurt am Main, German Capital, Seat of the Germany's Parliament and the federal Government, Debate

Rozsah práce: 79 262 znaků

Prohlášení

1. Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracovala samostatně a použila jen uvedené prameny a literaturu.
2. Prohlašuji, že práce nebyla využita k získání jiného titulu.
3. Souhlasím s tím, aby práce byla zpřístupněna pro studijní a výzkumné účely.

V Praze dne 13. června 2014

Markéta Filipová

Poděkování

Na tomto místě bych ráda poděkovala PhDr. Tomáši Nigrinovi, PhD., za vedení práce, průběžné konzultace a cenné připomínky. Za zprostředkování těžko dostupných pramenů děkuji Prof. Dr. Günterovi Wollsteinovi (Universität zu Köln). Tato práce by také nevznikla bez podpory a trpělivosti mých blízkých, zvláště mé maminky, které s vděčností děkuji.

PROJEKT BAKALÁŘSKÉ PRÁCE

Jméno:

Markéta Filipová

E-mail:

filipova.ma@gmail.com

Semestr:

ZS

Akademický rok:

2012/2013

Název práce:

Cesta k bonnskému provizoriu. Proces výběru hlavního města Spolkové republiky Německo v letech 1948-1949

Předpokládaný termín dokončení (semestr, školní rok):

LS 2014

Vedoucí bakalářského semináře:

PhDr. Tomáš Nigrin, PhD.

Vedoucí práce (není povinné):

PhDr. Tomáš Nigrin, PhD.

Zdůvodnění výběru tématu práce (5 řádek):

Problematika hlavního města představuje zajímavé spojení geopolitiky a historie. Vzhledem k federativnímu uspořádání i specifickým historického vývoje byla v Německu tzv. Hauptstadtfrage opakovaně tematizována a vytyčuje důležité historické milníky této země. Debata roku 1949, kdy se nakonec hlavním městem nového západoněmeckého státu stal Bonn, však z dnešního pohledu stojí mimo centrum pozornosti, ačkoliv její výsledek položil základy (pro současnost klíčového) rozhodování o hlavním městě po znovusjednocení Německa. Kromě zmíněné geopolitické zajímavosti a dosud omezenému zpracování tématu je mou motivací také snaha představit toto méně známé téma v českém prostředí.

Předpokládaný cíl (5 řádek):

Cílem práce je v širším kontextu vývoje hlavního města v německé historii analyzovat proces výběru hlavního města po druhé světové válce. Pomocí historicko-politické studie provedu rozbor argumentů přinesených do debaty a pokusím se objasnit roli jednotlivých aktérů, a to jak vnitropolitických, tak i ze strany okupační správy. Zvláštní pozornost bude věnována vlivu tehdejšího spolkového kancléře K. Adenauera na průběh výběru hlavního města a otázce korektnosti výsledného politického rozhodnutí.

Základní charakteristika tématu (10 řádek):

Hlavní město představuje jeden ze základních identitotvorných prvků moderního národního státu, přičemž ve většině evropských zemí se jedná o historicky ukotvené centrum. Této charakteristice se však Německo v mnohém vymyká. To platí i pro období po druhé světové válce, kdy silící neshody okupačních mocností vedly k rozdělení na dva samostatné státy a Berlín se, mj. kvůli své pozici uvnitř sovětské zóny, nemohl stát hlavním městem západoněmeckého státu. Spolkový sněm nakonec v listopadu 1949 potvrdil předběžné rozhodnutí Parlamentní rady - provizorním hlavním městem se stal Bonn, který se prosadil na úkor Frankfurtu nad Mohanem. Dosud se přitom jedná o částečně kontroverzní rozhodnutí, jemuž předcházela poslední chvíle nerozhodný a po linii politických stran polarizující proces výběru. V této souvislosti bývá zmiňován údajný zásadní vliv kancléře Adenauera, jenž byl zastáncem města na Rýnu. Navíc se jedná o událost zasazenou do zlomového období - přechodu od diktatury k rozdělení Německa. Ústředními aktéry byla tedy nejen rodící se domácí politická scéna, ale také okupační správa.

Předpokládaná struktura práce (10 řádek):

V první části se zaměřím na fenomén hlavního města moderního evropského státu - pokusím se jej definovat, shrnout jeho předpoklady a význam pro stát jako celek. Tyto poznatky budu následně aplikovat na německý prostor. Na základě vývoje hlavního města v německé historii přiblížím fakt absence jasně historického centra. Druhá část práce bude věnována samotnému vývoji problematiky po druhé světové válce, respektive v letech 1948-1949. Nejprve nastíním situaci v poválečném Německu s důrazem na měnící se postavení Berlína, dosavadního říšského hlavního města. Jádrem práce tvoří analýza tří fází, které vyústily ve volbu Bonnu za hlavní město: výběr Bonnu jako místo zasedání Parlamentní rady, hlasování Parlamentní rady o provizorním sídle spolkových orgánů a konečné rozhodnutí Spolkového sněmu v otázce hlavního města. Následně bude rozebrána role klíčových aktérů a jejich argumentů, kterými celou debatu směřovali. V závěru zařadím krátkou kapitolu bilancující etablování Bonnu v nové pozici.

Základní literatura (10 nejdůležitějších titulů):

Klaus Dreher, Ein Kampf um Bonn (München: List, 1979), 244 S.

Ralf Floehr, Bonn, die gekaufte Hauptstadt (Krefeld: la Fleur, 1986), 139 S.

Bernd Heidenreich a Peter Moraw, eds., Deutsche Hauptstädte: von Frankfurt nach Berlin (Wiesbaden: Hessische Landeszentrale für politische Bildung, 1998), 181 S.

Dietrich Höroldt, „25 Jahre Bundeshauptstadt. Eine Dokumentation“ in Bonner Geschichtsblätter, Jahrbuch des Bonner Heimat- und Geschichtsvereines, Band 26 (Bonn: Stadtarchiv 1974), 9-76 S.

Peter Iblher, Hauptstadt oder Hauptstädte (Opladen: Leske, 1970), 138 S.

Franz Möller, "What about Bonn?" 1948 wurde der Grundstein für Bonn als Bundeshauptstadt gelegt (Siegburg, 1998), 103 S.

Reiner Pommerin, Von Berlin nach Bonn: die Alliierten, die Deutschen und die Hauptstadtfrage nach 1945 (Köln: Böhlau, 1989), 262 S.

Theodor Schieder a Gergard Brunn, eds., Hauptstädte in europäischen Nationalstaaten (München: R. Oldenbourg, 1983), 194 S.

Uwe Schultz, eds., Die Hauptstädte der Deutschen: von der Kaiserpfalz in Aachen zum Regierungssitz Berlin (München: Beck, 1993), 267 S.

Otto Schumacher-Hellmold, „Bonn – Eine Entscheidung des Herzens. Warum sie Bonn zur Bundeshauptstadt wählten“, in Bonner Geschichtsblätter, Jahrbuch des Bonner Heimat- und Geschichtsvereines, Band 26 (Bonn: Stadtarchiv 1974), 193 -272 S.

Podpis studenta a datum

21. února 2013

Tejnar

Schváleno	Datum	Podpis
Vedoucí bakalářského semináře		
Garant oboru		

Obsah

ÚVOD.....	2
1. HISTORICKÝ ÚVOD	6
1.1. <i>Hlavní město – mezi pojmem a realitou</i>	6
1.2. <i>Vývoj centra na německém území do roku 1945</i>	8
2. OTÁZKA HLAVNÍHO MĚSTA V POVÁLEČNÉM NĚMECKU DO ROKU 1948	15
2.1. <i>Rozdělení Berlína a postoj okupačních mocností.....</i>	15
2.2. <i>Volba místa zasedání parlamentní rady.....</i>	19
3. OTÁZKA HLAVNÍHO MĚSTA V PARLAMENTNÍ RADĚ A SPOLKOVÉM SNĚMU	23
3.1. <i>Rozhodnutí parlamentní rady.....</i>	23
3.2. <i>Konečné rozhodnutí spolkového sněmu</i>	32
3.3. <i>Role klíčových aktérů a jejich strategie</i>	36
3.4. <i>Od provizoria k hlavnímu městu</i>	40
ZÁVĚR	44
SUMMARY	46
POUŽITÁ LITERATURA.....	49
SEZNAM PŘÍLOH.....	54
PŘÍLOHY.....	55

Úvod

Hlavní město bychom, obrazně řečeno, mohli nazvat srdcem každého státu. Zpravidla zde sídlí nejvyšší centrální úřady, především vláda a parlament, je zdrojem zásadních politických impulsů, které ovlivňují celou zemi. Hlavní město hraje důležitou roli v oblasti kultury, vědy či vzdělání. Bývá i klíčovým hospodářským centrem se zastoupením nejvýznamnější společnosti dané země. Kromě koncentrace politické a hospodářské moci přísluší hlavnímu městu také významná úloha v životě společnosti. Nejen díky přítomnosti médií jsou z něj vysílány impulsy celému národu a následně se zde (např. formou protestních akcí) koncentrují reakce veřejnosti na aktuální dění. Existují samozřejmě i výjimky potvrzující tato pravidla.

Obecně se však jedná o jeden ze základních pilířů, které nejpozději od vzniku moderních národních států Evropy 19. století utvářely identitu daného národa. Ve většině evropských zemí, jako například ve Španělsku, Rakousku, Francii či Velké Británii, je přitom hlavní město historicky ukotveným centrem.¹ To však v případě Spolkové republiky Německo (SRN) neplatí. Vzhledem k federativnímu uspořádání i specifikům historického vývoje² byla v Německu otázka hlavního města (tzv. *Hauptstadtfrage*) opakovaně tematizována a vytyčuje důležité dějinné milníky, jako jsou roky 1848, 1871, 1918, 1949 a snad již s definitivní platností léta 1990/1991. Tehdy byla debata znovu otevřena při procesu sjednocování obou německých států. Problematika hlavního města tak nabízí zajímavé spojení geopolitiky a historie.

To platí i pro období po druhé světové válce, kdy sílící neshody okupačních mocností vedly k rozdělení Německa na dva samostatné státy a Berlín se, mj. kvůli své pozici uvnitř sovětské zóny, nemohl stát hlavním městem západoněmeckého státu, budoucí SRN, a uchoval svou funkci pouze pro východoněmeckou část, Německou demokratickou republiku (NDR), a to navíc pouze v územně, funkčně i významově omezené míře. Spolkový sněm SRN nakonec v listopadu 1949 potvrdil předběžné rozhodnutí parlamentní rady - provizorním hlavním městem západoněmeckého státu se stal Bonn, který se prosadil na úkor významnějšího Frankfurtu nad Mohanem. Dosud se

¹ Komparaci vývoje hlavních měst v evropských státech se zabývá např. Gerhard Brunn a Theodor Schieder, eds., *Hauptstädte in europäischen Nationalstaaten* (München, Wien: R. Oldenbourg Verlag, 1983).

² Hlavními rysy byla teritoriální rozdrobenost německého prostoru, která až do sjednocení v roce 1871 bránila vytvoření dominantního centra. K tomu blíže v historickém úvodu. Dalším specifickým je samozřejmě vznik dvou samostatných států po druhé světové válce.

přítom jedná o částečně kontroverzní rozhodnutí, jemuž předcházela do poslední chvíle nerozhodný a po linii politických stran polarizující proces výběru. V této souvislosti bývá zmiňován údajný zásadní vliv kancléře Adenauera, jenž byl zastáncem města na Rýnu. Navíc se jedná o událost zasazenou do zlomového období - přechodu od nacistické diktatury až k rozdělení Německa na dva samostatné státy. Ústředními aktéry byla tedy nejen rodící se domácí politická scéna, ale také okupační správa, která svým rozdílným postojem ke dvěma hlavním favoritům³ nemalou měrou ovlivnila konečné rozhodnutí.

Debata let 1948/1949 však z dnešního pohledu stojí mimo centrum pozornosti, ačkoliv její výsledek položil základy rozhodování o hlavním městě po znovusjednocení Německa v letech 1990/1991. V době sjednocení měl za sebou Bonn 40 úspěšných let v čele spolkové republiky, tzn. první stabilní demokracie na německém území vůbec. Díky tomu se stal významným konkurentem Berlína, usilujícího o navrácení funkce celoněmecké metropole.⁴ Jedním z důvodů pro přehlížení poválečné etapy může být fakt, že uzavřené kapitoly historického vývoje jsou v literatuře logicky zhušťovány a hlavní zřetel je kladen na aktuální stav jednotlivých témat. Valná většina studií zaměřených na výběr hlavního města po druhé světové válce tak vznikla ještě v době, kdy bylo německé sjednocení v nedohlednu a pozici Bonnu bylo možno považovat za stabilní. Definitivní potvrzení Berlína v roli politického centra země již ale dnes umožňuje zhodnotit poválečný vývoj s odstupem a v novém kontextu. Proto považuji za potřebné a smysluplné tuto problematiku znovu otevřít a věnovat jí více prostoru než oněch několik stran, které jí náleží ve stručných úvodech současných publikací k tématu Bonn versus Berlín.

Cílem předložené práce je analyzovat proces výběru hlavního města SRN po druhé světové válce a zasadit jej do širšího historického kontextu. Pokusím se chronologicky sledovat vývoj celé debaty, analyzovat její klíčové mezníky a následně provést rozbor argumentů ve prospěch či neprospěch favorizovaných měst. Na základě tohoto rozboru se zaměřím na roli jednotlivých aktérů debaty, jak vnitropolitických, tak i ze strany okupační správy. Zvláštní pozornost bude věnována vlivu tehdejšího spolkového kancléře K. Adenauera na průběh výběru a otázce politické korektnosti

³ Bonn patřil do britské zóny, zatímco Frankfurt nad Mohanem se nacházel na území zóny americké.

⁴ Mezi badateli je rozšířen názor, že pokud by se hlavním městem SRN v roce 1949 stal Frankfurt nad Mohanem, byla by po sjednocení šance Berlína výrazně menší.

výsledného rozhodnutí. Tyto dílčí otázky ve výsledku pomohou zhodnotit, zda se v případě volby Bonnu jednalo o šťastnou náhodu či spíše o důmyslný politický tah, který měl své vítěze a poražené.

Práce je kromě úvodu a závěru členěna do tří kapitol. První z nich se zabývá typologií a významem hlavních měst. Nejprve přibližuje pokusy o teoretické vymezení pojmu. Teorie je následně konfrontována s příklady z praxe. Zbytek kapitoly mapuje vývoj německého centra do roku 1945, čímž dokládá historicky danou absenci jasného centra na německém území. Druhá kapitola se věnuje otázce hlavního města bezprostředně po skončení druhé světové války a nabízí pohled okupačních mocností i vznikající politické reprezentace Německa. Ústředními tématy jsou proměna pozice Berlína z místa spolupráce v místo konfrontace a usídlení provizorního ústavodárného sboru pro západní zóny v Bonnu. Jádrem práce tvoří obsahově i rozsahem třetí kapitola. Kromě rozboru klíčových hlasování parlamentní rady a Spolkového sněmu analyzuje roli jednotlivých aktérů. V závěru je nastíněno etablování Bonnu v nové funkci a paralelně sledován vývoj staronových konkurentů - Frankfurtu a Berlína.

Debata o hlavním městě při sjednocení Německa je badatelsky jednoznačně populárnější než ta v době jeho rozdělení. Zmíněné upozadění se logicky odráží v nabídce zdrojů. Publikace, které se zabývaly cestou Bonnu k hlavnímu městu, vyšly téměř bez výjimky do roku 1989, kdy SRN i její hlavní město slavily 40. výročí své existence a nic nenaznačovalo brzkou změnu. Velkou vlnu publikací přineslo právě toto výročí a logicky nebyly z těch, které by nárok Bonnu přehodnocovaly či dokonce popíraly. Zdroje využití v této práci lze rozdělit do tří hlavních skupin. První skupinu tvoří primární prameny, tedy oficiální dokumenty. Hlasování parlamentní rady i Spolkového sněmu byla tajná a konala se bez předchozí rozpravy. Zajímavější než jednací protokoly z těchto hlasování byly tedy závěrečné zprávy komisí parlamentní rady⁵ a sněmu,⁶ které vzešly z dlouhodobého šetření. Druhá skupina se nachází na pomezí mezi primárními a sekundárními zdroji. Jedná se o vzpomínky pamětníků či

⁵ Bericht der Kommission zur Prüfung der Angaben der Städte Bonn, Frankfurt/Main, Kassel und Stuttgart betreffend vorläufigen Sitz des Bundes“, in *Bonn 1949-1974. Ein Vierteljahrhundert Bundeshauptstadt, Bonner Geschichtsblätter* 26, ed. Bonner Heimat- und Geschichtsverein, Stadtarchiv Bonn (Bonn: Röhrscheid, 1974), 284-313.

⁶ „Bericht des Sonderausschusses für die Frage des vorläufigen Sitz des Bundes“, in *Bonn 1949-1974. Ein Vierteljahrhundert Bundeshauptstadt, Bonner Geschichtsblätter* 26, ed. Bonner Heimat- und Geschichtsverein, Stadtarchiv Bonn (Bonn: Röhrscheid, 1974), 314-328.

přímých aktérů.⁷ Míru objektivitu je zde potřeba kriticky zhodnotit s přihlédnutím k postoji autora v debatě. Autobiografických zdrojů bylo využito především za účelem konfrontace subjektivně vnímané role klíčových aktérů s životopisnou literaturou opírající se o fakta.⁸ Třetí a nejpočetnější skupina zahrnuje sekundární literaturu několika směrů. Jedná se o srovnávací studie evropských hlavních měst⁹ či přehledové publikace o historickém vývoji německého centra.¹⁰ Okrajově byly využity geografické¹¹ či geopolitické¹² analýzy podmínek jednotlivých měst. Naopak publikace zkoumající městskou výstavbu a její rozvoj či právní studie k problematice hlavních měst nebyly vzhledem k vymezení práce považovány za relevantní.

Kromě kratších studií historiků Dietricha Hörolda¹³ a Otto Danna¹⁴ je jedinou rozsáhlejší monografií k otázce hlavního města po druhé světové válce kniha Reinera Pommerina,¹⁵ která vychází z důkladného studia archivních materiálů v Německu i v zahraničí. Vzhledem k obtížné dostupnosti těchto archiválií i faktu, že jejich zpracování by dalece přesahovalo možnosti bakalářské práce, považuji tuto publikaci za klíčový zdroj. Společným rysem všech zdrojů je nepoměrně větší pozornost věnovaná Bonnu, což je však vzhledem k jeho vítězství logické.

⁷ Konrad Adenauer, *Erinnerungen 1945 - 1953* (Stuttgart: Deutsche Verlags-Anstalt, 1965). Hermann Wandersleb, „Wie Bonn Bundeshauptstadt wurde“, in *Einladung nach Bonn*, ed. Herbert Hupka (München: Georg Müller Verlag, 1974), 310-336. Otto Schumacher-Hellmold, „Bonn – Eine Entscheidung des Herzens. Warum sie Bonn zur Bundeshauptstadt wählten“, in *Bonn 1949-1974. Ein Vierteljahrhundert Bundeshauptstadt*, *Bonner Geschichtsblätter* 26, ed. Bonner Heimat- und Geschichtsverein, Stadtarchiv Bonn (Bonn: Röhrscheid, 1974), 193-272.

⁸ Rudolf Morsey, *Konrad Adenauer und die Gründung der Bundesrepublik Deutschland* (Stuttgart: Belser Verlag, 1979). Hans-Peter Schwarz, *Adenauer: Der Aufstieg 1876-1952* (Stuttgart: Dt. Verl.-Anst., 1986).

⁹ Gerhard Brunn a Theodor Schieder, eds., *Hauptstädte in europäischen Nationalstaaten* (München, Wien: R. Oldenbourg Verlag, 1983).

¹⁰ Těchto publikací, zpravidla ve formě sborníku, je celá řada, velké množství přibýlo v souvislosti se znovuotevřením otázky při sjednocení Německa. Stejnějní pro tuto práci jsou např. Uwe Schultz, eds., *Die Hauptstädte der Deutschen. Von der Kaiserpfalz in Aachen zum Regierungssitz Berlin* (München: C.H.Beck, 1993); Bernd Heidenreich, eds., *Deutsche Hauptstädte. Von Frankfurt nach Berlin*, Wiesbaden: Hessische Landeszentrale für politische Bildung, 1998).

¹¹ Gernot Peppler, *Ursachen sowie politische und wirtschaftliche Folgen der Streuung hauptstädtischer Zentralfunktionen im Raum der Bundesrepublik Deutschland* (Frankfurt am Main: Propyläen, 1977).

¹² Peter Iblher, *Hauptstadt oder Hauptstädte? Die Machtverteilung zwischen den Großstädten der BRD* (Opladen: Leske 1970).

¹³ Dietrich Hörold, „25 Jahre der Bundeshauptstadt Bonn“, in *Bonn 1949-1974. Ein Vierteljahrhundert Bundeshauptstadt*, *Bonner Geschichtsblätter* 26, ed. Bonner Heimat- und Geschichtsverein, Stadtarchiv Bonn (Bonn: Röhrscheid, 1974), 9-76.

¹⁴ Otto Dann, „Die Hauptstadtfrage in Deutschland nach dem zweiten Weltkrieg“, in *Hauptstädte in europäischen Nationalstaaten*, ed. Gerhard Brunn a Theodor Schieder (München, Wien: R. Oldenbourg Verlag, 1983), 35-59.

¹⁵ Reiner Pommerin, *Von Berlin nach Bonn: Die Alliierten, die Deutschen und die Hauptstadtfrage nach 1945* (Köln, Wien: Böhlau, 1989).

1. Historický úvod

1.1. Hlavní město – mezi pojmem a realitou

V rámci zkoumané problematiky představuje hlavní město klíčový pojem, neobejdeme se proto bez jeho upřesnění. Problém však spočívá v tom, že žádná z definic nemůže zohlednit veškerá specifika jednotlivých států a nelze se proto dobrat vymezení s širší mezinárodní platností. Pokud bychom se přesto chtěli přidržet některé z definic, můžeme říci, že se jedná o „[...] město, v němž mají své sídlo vláda a parlament státu, často největší město“.¹⁶ Německý historik Theodor Schieder ještě ve své definici dodává, že hlavní města národních evropských států zpravidla nevzešla z demokratického a vědomého rozhodnutí lidu, nýbrž se většinou ustavila v sídlech původních monarchií.¹⁷ Podobně vyznívají i ostatní snahy o specifikaci na základě evropských příkladů, které v hlavním městě vidí především „sídlo státních orgánů a centrální vládní správy“.¹⁸ Tyto příklady potvrzují, že v definicích hraje klíčovou roli politicko-administrativní funkce hlavního města. Ta přitom v mnoha případech vychází ze statutu upraveného zákonem.

Nejen pohled do minulosti, ale i současnost však ukazují na úskalí těchto jasných definic. Ne všechny politické metropole se totiž vlivem nepříznivých historických okolností či geografické polohy (ať už uvnitř státu či ve vztahu k přírodním zdrojům, klimatu apod.) dokázaly stát také předními hospodářskými centry nebo dopravními uzly.¹⁹ Historie přináší také případy hlavních měst, která nebyla (např. v určitém období) schopna potvrdit svůj politický význam ani v oblasti kultury či společenského života jako takového, a byla tak i zde zastíněna konkurenčními městy.

¹⁶ Werner Scholze-Stubenrecht, Brockhaus. *Die Enzyklopädie in 24 Bänden*, 9. svazek (Leipzig/Mannheim: F. A. Brockhaus, 2001), 546. „(...) die Stadt, in der Regierung und Parlament eines Staates ihren Sitz haben, oft die größte Stadt.“ Pozn.: z německého originálu přeložila autorka. Nebude-li výslovně uvedeno jinak, platí toto i u dalších překladů z cizojazyčné literatury.

¹⁷ Theodor Schieder, „Einige Probleme der Hauptstadtforchung“, in *Hauptstädte in europäischen Nationalstaaten*, ed. Gerhard Brunn a Theodor Schieder (München, Wien: R. Oldenbourg Verlag, 1983), 1.

¹⁸ Agnes Ságvári, „Stadien der europäischen Hauptstadtentwicklung und die Rolle der Hauptstädte als Nationalrepräsentanten“, in *Hauptstädte in europäischen Nationalstaaten*, ed. Gerhard Brunn a Theodor Schieder (München, Wien: R. Oldenbourg Verlag, 1983), 167.

¹⁹ Gabriele Schwarz, *Allgemeine Siedlungsgeographie* (Berlin: Walter de Gruyter, 1966), 439. Pro ilustraci je uváděn příklad Španělska, jehož politickým a kulturním centrem je Madrid, ve středu hospodářského života však stojí lépe situovaná Barcelona.

Často citovaným příkladem je právě Bonn.²⁰ Ten navíc vybočuje i z úvodních definic: ani velikostní převaha vůči ostatním městům, ani předešlý historický význam a dokonce ani zakotvení v ústavě, přesněji tedy v základním zákoně, nebyly v jeho případě splněny. Toto bychom měli mít na paměti, až bude právem zdůrazňován jeho provizorní charakter.

Až na tyto výjimky evropská hlavní města v moderní historii i současnosti spíše slouží jako multifunkční centra. Nutným předpokladem je k tomu dle historičky Edith Ennen především suverenita dané země, identifikace národa se svým hlavním městem a také funkční správní aparát, který se formoval souběžně se vznikem moderních národních států.²¹ Protože však tato všestrannost není obecně platným rysem hlavních měst, bude pro potřeby této práce pojem hlavního města chápán především v politické rovině, jako správní sídlo státu, jehož autorita není zcela závislá na plnění ostatních funkcí.

Dalším důležitým aspektem v charakteristice hlavních měst je také jejich vztah vůči dalším významným domácím centrům. Jak ve své rozsáhlé studii sídelní geografie dokládá na příkladech evropských států Gabriele Schwarz, odvíjí se tento vztah do velké míry od vnitřní organizace státu. V případě zemí s centrální správou přísluší metropoli mnohem důležitější role než ostatním městům. Její význam naopak klesá v nepřímé úměrnosti k sílicímu federativnímu uspořádání.²² Právě silný důraz na federalismus byl charakteristickým rysem mladé spolkové republiky hned po jejím založení roku 1949. Západoněmecké provizorní centrum, Bonn, se proto záhy ocitlo „[...] ve stínu hlavních měst jednotlivých [spolkových] zemí, takže jeho zakořenění naráželo na vážné problémy“.²³ Obzvlášť silné postavení měly mezi jeho konkurenty města Mnichov či Hannover. Pro podobně případy však nemusíme chodit daleko. Ač se to na první pohled nezdá, i stabilní centra federativních států jako Vídeň mají své „zemské rivaly“, z významnějších jmenujme Innsbruck, Klagenfurt či Graz.²⁴

²⁰ Viz např. Otto Dann, „Die Hauptstadtfrage in Deutschland nach dem zweiten Weltkrieg“, 57.

²¹ Edith Ennen, „Funktions- und Bedeutungswandel der „Hauptstadt“ vom Mittelalter zur Moderne“, in *Hauptstädte in europäischen Nationalstaaten*, ed. Gerhard Brunn a Theodor Schieder (München, Wien: R. Oldenbourg Verlag, 1983), 155.

²² Ibid., 438. Detailněji se vztahem vnitřního uspořádání státu a významem hlavního města zabývá také komparativní studie Agnes Ságvári, „Stadien der europäischen Hauptstadtentwicklung und die Rolle der Hauptstädte als Nationalrepräsentanten“, in *Hauptstädte in europäischen Nationalstaaten*, ed. Gerhard Brunn a Theodor Schieder (München, Wien: R. Oldenbourg Verlag, 1983), 165-180.

²³ Ibid., 441.

²⁴ Blíže k této problematice viz např. Ennen, „Funktions- und Bedeutungswandel der „Hauptstadt“, 154.

Význam hlavního města, stejně jako jeho konkrétní funkce jsou tedy ve výsledku ovlivněny řadou faktorů, které bychom mohli rozdělit do tří hlavních proudů: (1) historické okolnosti jeho vzniku, (2) politické motivy a (3) geografické danosti, přičemž všechna tato hlediska spolu velmi úzce souvisí. Zdá se však, že historicko-politický kontext hraje v otázce ustavení hlavního města o něco důležitější roli, jelikož většina evropských metropolí stojí na „královsky-dynastických základech, [...] průmyslový rozvoj ve velkém [měřítku] je na tom nezávislý, mnohem pozdější proces.“²⁵

Utváření hlavních měst i výzkum zabývající se touto problematikou je proto třeba chápat jako interdisciplinární záležitost ovlivněnou celou řadou faktorů.

1.2. Vývoj centra na německém území do roku 1945

Až do okamžiku, kdy Prusko roku 1871 svou hospodářskou a politickou silou iniciovalo sjednocení malých a středních německých států, panovala na německém území po staletí teritoriální rozdrobenost. Tento stav podporoval utváření silných lokálních center a zásadně ovlivnil i správní uspořádání německého prostoru, jehož častým rysem se v té době stalo sdružování jednotlivých územních celků²⁶ do koalic a spolků.

Teritoriální nejednotnost se také logicky projevila rozptýlením funkcí hlavního správního centra, což bylo typické již po dobu existence Svaté říše římské národa německého a zůstalo příznačným až do jejího zániku v roce 1806. Vídeň, ač byla sídlem císaře i části říšských orgánů, v tomto případě nebylo možné považovat za hlavní město říše jako celku, jelikož „[...] již od 17. století vystupoval ve Vídni samé stále více do popředí charakter hlavního města ustavující se velmoci Rakouska.“²⁷ V rámci říše navíc došlo k decentralizaci důležitých správních institucí, jež bychom zpravidla hledali v hlavním městě. Říšský kancléř úřadoval v Mohuči, stálý říšský sněm zasedal již od konce 17. století v Řezně, ve městě Wetzlar měl své sídlo říšský komorní soud, Norimberk střežil císařské insignie, zatímco Cáchy a následně Frankfurt nad Mohanem byly dějištěm pompézních královských korunovací a někdy i samotné královské volby.

²⁵ Schieder, „Einige Probleme der Hauptstadtforschung“, 3. Pozn. doplnění kontextu – autorka.

²⁶ Nejčastěji se jednalo o knížectví, vévodství či kurfiřtství.

²⁷ Karl Otmar Freiherr von Arentin, „Das Reich ohne Hauptstadt? Die Multizentralität der Hauptstadtfunktion im Reich bis 1806“, in *Hauptstädte in europäischen Nationalstaaten*, ed. Gerhard Brunn a Theodor Schieder (München, Wien: R. Oldenbourg Verlag, 1983), 5.

Slábnoucí význam Vídně pro fungování říše potvrzuje i fakt, že jednotlivé (šlechtické) stavy byly lépe zastoupeny u říšského sněmu v Řezně než ve Vídni samé, takže „v tomto smyslu vlastnilo Řezno ve skutečnosti funkce hlavního města.“²⁸ Avšak žádná z těchto institucí neměla na reálné fungování říše takový vliv, aby si její domovské město mohlo dělat ambice na srovnání s evropskými metropolemi té doby, jako byly například Paříž či Londýn.²⁹

Ještě v době existence Říše a zvláště po jejím zániku a ustavení Německého spolku v roce 1815 do vývoje zasáhl prusko-rakouský dualismus. Silná pozice Vídně i tradiční pruské metropole Berlína nakonec přispěly ke kompromisnímu řešení, jímž bylo usídlení sněmu Německého spolku do Frankfurtu nad Mohanem.³⁰ Význam Frankfurtu potvrdil i rok 1848. Revoluční hnutí si totiž za svou baštu opět nezvolilo žádné ze dvou vedoucích měst Německého spolku, nýbrž Frankfurt. Zásahu na tom beze sporu mělo liberální ovzduší v podobě aktivního měšťanstva, zkušenost s plněním vysoké říšské funkce či možnost jednat na neutrální půdě a přitom stále zůstat v centru německého prostoru. Hlavním motivem ale bylo záměrné rozhodnutí proti již etablovaným městům (Berlín, Vídeň, Mnichov) ve snaze symbolizovat Frankfurtem začátek nové éry. V německy mluvícím prostoru se tím definitivně zakotvilo další důležité centrum považované za „model budoucí měšťanské společnosti.“³¹

I přes počáteční optimismus a rozsáhlé práce na nové demokraticky laděné ústavě však bylo národní hnutí nakonec potlačeno a jeho požadavky zůstaly nenaplněny. S přihlédnutím k významu Frankfurtu v těchto revolučních letech se však můžeme domnívat, že pokud by ke sjednocení Německa došlo již tehdy „zdola“ a ne až později silou Pruska a diplomatickým umem Otto von Bismarcka, mohl se hlavním městem sjednoceného Německa stát místo Berlína právě Frankfurt. Faktem však zůstává, jak

²⁸ Ibid., 10.

²⁹ Hans-Christof Kraus, „Berlin als Reichshauptstadt 1871-1918“, in *Deutsche Hauptstädte – von Frankfurt nach Berlin*, ed. Bernd Heidenreich (Wiesbaden: Hessische Landeszentrale für politische Bildung, 1998), 97.

³⁰ Gerhard Brunn, „Die Deutsche Einigungsbewegung und der Aufstieg Berlins zur Deutschen Hauptstadt“, in *Hauptstädte in europäischen Nationalstaaten*, ed. Gerhard Brunn a Theodor Schieder (München, Wien: R. Oldenbourg Verlag, 1983), 18.

³¹ Ralf Roth, „Die Stadt der Paulskirche als Modell einer selbstverwalteten Republik“, in *Deutsche Hauptstädte – von Frankfurt nach Berlin*, ed. Bernd Heidenreich (Wiesbaden: Hessische Landeszentrale für politische Bildung, 1998), 61-63. Citace s. 67.

poznává Gerhard Brunn, že otázka hlavního města nabývá na významu až se vzestupem národního cítění a touze po vlastním národním státu.³²

Wilhelm Berges označil za jeden z hlavních důvodů zániku Svaté říše římské právě absenci jasného centra a hlavní město vnímal jako nutnou podmínku pro fungování moderního národního státu.³³ Ten se v německém prostoru formoval od druhé poloviny 19. století, a to pod taktovkou - hospodářsky, politicky i vojensky - dominantního Pruska. Ačkoli se Berlín, pruské zemské centrum, v důsledku obrovského rozmachu na počátku 19. století stal největším německým městem a stěžejním průmyslovým centrem, nebyly jeho šance na pozici hlavního města tak jasné, jak by se na první pohled mohlo zdát. Zvláště v jihoněmeckých státech vůči němu panovaly velké antipatie.³⁴ Protestním hlasům ale nikdo nenaslouchal. Zatímco totiž v roce „1848/49 docházelo v parlamentních grémiích k pokusům vybrat sídlo vlády a parlamentu v otevřené diskuzi a hlasování, [...] 1870/71 rozhodla vůle jednoho muže, Bismarcka.“³⁵

Zajímavé však je, že právě Bismarck byl údajně proslulý svým chladným vztahem k tomuto městu, zvláště kvůli konfliktům s tamní samosprávou. Možná proto nenajdeme v říšské ústavě žádné zakotvení parlamentního a vládního sídla. Pravděpodobnější se ale zdá být varianta, že si chtěl nechat volnou cestu pro eventuální přesun hlavního města mimo „tlak ulice“ a štvavé působení velkoměstského tisku v případě vypuknutí občanských nepokojů.³⁶

I přes problémy s uznáním Berlína jako nové metropole v očích zbytku říše, představuje rok 1871 pro město začátek velkých změn. Do města začaly za prací proudit doslova davy přistěhovalců.³⁷ Berlín, již v době založení říše nejvýznamnější centrum německého průmyslu, nyní díky centralizaci říšských úřadů lákal také prací v rozsáhlém státním aparátu a rychle stahoval náskok tradičních evropských metropolí v oblasti

³² Brunn, „Die Deutsche Einigungsbewegung“, 16.

³³ Wilhelm Berges, „Das Reich ohne Hauptstadt“, in *Das Hauptstadtproblem in der Geschichte: Festgabe zum 90. Geburtstag Friedrich*, ed. Richard Dietrich a Hans Herzfeld (Thübingen: Niemeyer, 1952), 27.

³⁴ Kraus, „Berlin als Reichshauptstadt 1871-1918“, 90.

³⁵ Brunn, „Die Deutsche Einigungsbewegung“, 22.

³⁶ Ibid., 23. Že se jedná o reálnou eventualitu, potvrdil přesun národního shromáždění do Výmaru v roce 1919.

³⁷ Roku 1871 žilo v oblasti budoucího tzv. Velkého Berlína (Groß-Berlin) asi 932 000 lidí, v roce 1919 to bylo již 3,8 milionu obyvatel. Problematická byly především předměstí, kde počet obyvatel stoupl až na desetinásobek. K územnímu sloučení došlo až roku 1920, čímž vznikl Velký Berlín. Zdroj dat spolu s podrobnější analýzou viz Kraus, „Berlin als Reichshauptstadt 1871-1918“, 90-92.

kultury, vědy či vzdělání. Stal se ústředním bodem publicistiky, etablovaným finančním centrem a rozrůstal se ve stále významnější dopravní tepnu.³⁸ Zanedlouho bylo možné konstatovat, že na říšském území „již k Berlínu není žádné vážné alternativy.“³⁹

Přes to všechno se však Berlín nikdy nestal všeobecně uznávaným „národním identifikačním bodem, [...] našim Berlínem“ v očích všech Němců. Ludwig Fulda to roku 1913 výstižně komentoval přirovnáním, v němž stěhování Francouze do Paříže označil za sňatek z lásky, zatímco odchod Němce do Berlína za sňatek z rozumu.⁴⁰ Na vině podle něj byly tři hlavní motivy: (1) tradiční německý polycentrismus, který byl nuceně konfrontován s velmi silnou centralizací, (2) zakořeněné antipatie německého severu a jihu založené na vzájemných předsudcích a (3) obecné nepřátelství vůči velkoměstům a vykořisťování v moderním průmyslu. Ačkoliv tyto skutečnosti pravděpodobně nemohly pozici hlavního města vážně ohrozit, ukazují, že se centralizační proces historicky nejednotného německého území často střetával s nepochopením veřejnosti.⁴¹ Podle historika Krause by však bez této centralizace, bez tohoto „velkého kroku k politické moderně“⁴² nebyl vznik jednotného německého státu myslitelný.

Období od přelomu 19. a 20. století do začátku 1. světové války bývá pro Berlín často charakterizováno jako „zlatá doba.“⁴³ Město již mělo pevnou, i když stále ještě ne všemi akceptovanou, pozici německé metropole a ve všech ohledech sneslo srovnání s ostatními evropskými centry. Rychlý konec rozkvětu však přinesla válka. Došlo k uzavření většiny kulturních institucí, tisk a vydavatelství se ocitly pod přísnou cenzurou. Ještě více byl však zasažen každodenní život. Berlín se stal prvním německým městem s přidělem chleba, v roce 1916 již bylo na přiděl téměř vše. Zhoršující se situace vyúsťovala od toho roku stále častěji v protesty, až nakonec v lednu 1918 přešla ve všeobecné stávkové hnutí. Politici na státní, zemské ani městské úrovni nebyli s to včas reagovat. K nutným reformám tak došlo až pod tlakem událostí, ovšem „příliš pozdě na to, aby se dal zánik starého systému ještě zpomalit, nemluvě

³⁸ Detailnější popis proměny města viz např.: Brunn, „Die Deutsche Einigungsbewegung“, 24-27. Srov. Kraus, „Berlin als Reichshauptstadt 1871-1918“, 92-111.

³⁹ Brunn, „Die Deutsche Einigungsbewegung“, 24.

⁴⁰ Ibid., 27.

⁴¹ Ibid., 28-33.

⁴² Kraus, „Berlin als Reichshauptstadt 1871-1918“, 97.

⁴³ Ibid., 111.

o jeho zastavení.⁴⁴ I přes obtížné vyrovnávání se s následky prohrané války se život v metropoli začal znovu rozvíje.

Poválečný vývoj v Berlíně jako by byl hnán touhou dohonit vše, co měla ostatní evropská centra již dávno za sebou. Město se stalo „agenturou a jevištěm pro procesy urbanizace a modernizace,“ což s sebou v reakci na obrovské změny ve společnosti přineslo celou řadu konfliktů. Právě v Berlíně se totiž nejsilněji projevila „politická rozervanost“ typická pro Výmarskou republiku.⁴⁵ S vojenskou porážkou tak pro město začal jeden z nejneklidnějších úseků jeho historie, charakteristický zejména střety uvnitř levice. Všechny strany si přitom byly vědomy, že moc v národním státě může získat či alespoň předstírat jen ten, kdo nejprve „ovládne hlavní město v jeho centrální funkci.“⁴⁶ Na denním pořádku byly masové demonstrace, stávkové akce, střelba i občanské nepokoje, brutalita pak vyvrcholila vraždou ústředních postav levicového uskupení Spartakovců - Karla Liebknechta a Rosy Luxemburgové. Zároveň s politickým se v Berlíně probudilo i dlouho skryté sociální napětí, dřímající nejprve pod leskem císařství a pak válečného strádání. Zatímco se v ulicích Berlína sváděly boje o novou podobu státního zřízení a dělnické hnutí usilovalo o své místo na slunci, pracovalo národní shromáždění od ledna do srpna 1919 v bezpečí Výmaru, v onom místě „politické normalizace“,⁴⁷ na správném poměru kontinuity a reformních kroků pro novou ústavu.

Další výzvu představovalo dlouho očekávané sloučení Berlína s jeho předměstími v roce 1920. Velký Berlín se s více jak 4 miliony obyvatel stal vskutku světovou metropolí. Musel však čelit problémům spojeným s velkými odlišnostmi v sociálně-politické struktuře jednotlivých městských částí. Nakonec se více méně podařilo propojit město v jeden funkční celek a Berlín se navzdory trvajícím politickým nestabilitě stal centrem moderního umění, zejména avantgardy.⁴⁸

⁴⁴ Ibid., 113.

⁴⁵ Kraus, „Berlin als Reichshauptstadt 1871-1918, 118.

⁴⁶ Ibid., 119.

⁴⁷ Wolfgang Benz, „Die Klassiker als Nothelfer. Die Weimarer Republik in Weimar und Berlin“, in *Die Hauptstädte der Deutschen. Von der Kaiserpfalz in Aachen zum Regierungssitz Berlin*, ed. Uwe Schultz (München: C.H.Beck, 1993), 194.

⁴⁸ Kraus, „Berlin als Reichshauptstadt 1871-1918, 120.

Hospodářská krize a její ničivé následky však zanedlouho znovu oživily potlačované napětí, smetly křehkou stabilitu a ve vzniklém chaosu umožnily nástup pevné ruky Adolfa Hitlera v čele národních socialistů (dále jen NSDAP). Tím se započala „barbarizace hlavního města, které se stalo jevištěm pro sebe-uskutečnění nacizmu“⁴⁹ a zaplatilo za to zničením.

Hitlerův vztah k městu však zdaleka nebyl jednoznačný. Na jednu stranu byl Berlín symbolem jevů, které chtěl Hitler vymýtit (silný vliv západní kultury, voličská bašta sociální demokracie, centrum avantgardy a levicových intelektuálů) a nikdy se proto nestal „mentálním centrem režimu“⁵⁰, na druhé straně však nepodcenil jeho význam a právě zde se rozhodl postavit svou moc celému národu na odiv. Již ve svém díle *Mein Kampf* proklamoval, že dlouho zanedbávanou metropoli promění na věčné město věčného národa a dá mu odpovídající podobu.⁵¹

Berlín se ale ukázal být tvrdým oříškem - na přelomu let 1932/33 zde NSDAP dosáhla pouze podprůměrného volebního výsledku.⁵² Pomocí organizovaného teroru vůči politické opozici, stejně jako díky nacifikaci odborů a účinné antisemitistické propagandě si však nakonec město podmanil a využil jej k estetizaci vlastního světonázoru.⁵³ Osobně se dokonce vložil do plánů monumentální přestavby v Germánii - město odpovídající primátu germánské rasy.⁵⁴ Realizací byl už roku 1937 pověřen dvorní architekt A. Speer. Po vítězství nad Francií bylo navíc dokončení povýšeno na „nejdůležitější stavební úkol říše.“⁵⁵ Pokud by tedy národní socialismus zvítězil, Berlín mohl vypadat zcela jinak. Svým významem by pravděpodobně převyšoval reálnou funkci. Stal by se mocenským centrem Evropy podmaněné Hitlerem, což měl ztělesňovat zlatý orel na vrcholu monumentální kopule s drápy zatnutými do zeměkoule.⁵⁶

⁴⁹ Benz, „Die Klassiker als Nothelfer“, 204.

⁵⁰ Hans-Ulrich Thamer, „Triumph und Tod eines Diktators. Berlin unter Adolf Hitler“, in *Die Hauptstädte der Deutschen. Von der Kaiserpfalz in Aachen zum Regierungssitz Berlin*, ed. Uwe Schultz (München: C.H.Beck, 1993), 208. Monstrózní stranické sjezdy se například vždy konaly v Norimberku.

⁵¹ Pommerin, *Von Berlin nach Bonn*, 15-16.

⁵² Hans-Ulrich Thamer, „Berlin in der Weimarer Republik und im Dritten Reich“, in *Deutsche Hauptstädte – von Frankfurt nach Berlin*, ed. Bernd Heidenreich (Wiesbaden: Hessische Landeszentrale für politische Bildung, 1998), 125.

⁵³ *Ibid.*, 126.

⁵⁴ Blíže k plánům přestavby i jejich částečné realizaci viz Hans J. Reichardt a Wolfgang Schäche, eds., *Von Berlin nach Germania. Über die Zerstörungen der Reichshauptstadt durch Alberts Speers Neugestaltungsplanungen. Katalog einer Ausstellung des Landesarchivs Berlin* (Berlin: Transit, 1985).

⁵⁵ Thamer, „Triumph und Tod eines Diktators“, 215.

⁵⁶ Pommerin, *Von Berlin nach Bonn*, 17.

Jak výstižně popisuje Hans-Ulrich Thamer, spojují se s „Berlínem pod hákovým křížem“ dvojaké historické obrazy. Jedna tvář města ukazovala moc a lesk, druhá zánik a násilí. Berlín se stal místem vrcholu i pádu Třetí říše.⁵⁷ Pod rouškou umně aranžovaných podívaných pro masu (oslav y Vůdcových narozenin či v každém směru velkolepá olympiáda 1936) prosvítaly negativní obrazy hořícího Říšského sněmu v únoru 1933, pálení knih v květnu toho roku či hořících synagog v listopadu 1938.

Ihned po převzetí moci si zde navíc říšské orgány rychle zbudovaly své centrály, jejichž adresy se staly obávanými „sídly teroru.“⁵⁸ Berlín ale nebyl jen „koordinačním centrem holocaustu,“⁵⁹ ale soustředil v sobě i politickou opozici a aktivní část odboje, která byla částečně vázaná na kontakty v mocenském aparátu. Stejně jako ve zbytku říše však tento odboj bohužel „byl a zůstal odbojem bez lidí.“⁶⁰

Válečnou tvář města pak dotvářelo všudypřítomné bombardování, které lidem bralo jistoty a vedlo k apatii. Hitler sám se však až do jasných signálů neodvratné prohry v roce 1945 zdržoval mimo město a tím i mimo realitu ničivých následků války. Nakonec ale právě zde, v podzemním bunkru pod říšským kancléřstvím, spolu s Hitlerem téměř přes noc zanikl režim, který měl trvat navěky. Zůstaly „jen“ materiální, mentální a kulturní škody na dlouhá desetiletí.

⁵⁷ Thamer, „Triumph und Tod eines Diktators“, 206.

⁵⁸ Ibid., 211.

⁵⁹ Thamer, „Berlin in der Weimarer Republik und im Dritten Reich“, 132.

⁶⁰ Ibid., 133.

2. Otázka hlavního města v poválečném Německu do roku 1948

2.1. Rozdělení Berlína a postoj okupačních mocností

Zatímco většina německé veřejnosti počítala s Berlínem jako hlavním městem i po skončení války, nebyl tento postoj ze strany vítězných mocností vůbec samozřejmý. Vize jednotlivých spojenců se navíc vyvíjely v průběhu války, a to především v závislosti na jejich plánech o celkovém poválečném uspořádání německého prostoru.⁶¹ Původní záměr rozdělit Německo na menší suverénní státy bez centrální vlády a tím i jasného centra, podporovaný zejména Francií, byl v roce 1944 nahrazen dohodou tří mocností. V ní Spojené státy americké (dále jen USA), Rusko a Velká Británie⁶² počítaly s vytvořením okupačních zón a se společnou správou Berlína i zbytku Německa skrze tzv. Spojeneckou kontrolní radu. Vzhledem k tristnímu stavu Berlína však existovala i eventualita přesunout kontrolní radu do zachovalejšího města. V zájmu udržení relativně bezkonfliktní spolupráce mezi spojenci však nakonec zůstalo u původního rozhodnutí pro Berlín.⁶³ Dokud tedy spolupráce spojenců fungovala, byly vyhlídky města přinejmenším nadějně.

Sílící neshody při společné správě v sektorech Berlína⁶⁴ i mimo něj a zvláště opakované pokusy Sovětů dostat celoněmeckou správu pod svou kontrolu však nakonec vyústily v otevřenou konfrontaci. Jejím vrcholem se na jaře roku 1948 stal odchod Sovětů ze Spojenecké kontrolní rady a krátce na to i blokáda západních sektorů Berlína. Jediné spojení mezi těmito sektory a územím západních okupačních zón představoval tzv. vzdušný most. Nejpozději tehdy bylo jasné, že se město nachází pod příliš silným sovětským tlakem. Bylo proto nemyslitelné, aby zde bez omezení zasedal orgán pracující na vzniku demokratické ústavy pro západní zóny Německa. Původní místo spolupráce se tím změnilo v místo konfrontace. Shrnuto slovy historika Danna: „Kdo

⁶¹ Pommerin, *Von Berlin nach Bonn*, 19.

⁶² Na Jaltské konferenci v únoru 1945 byla dohodnuta účast Francie na vojenské správě Německa.

⁶³ Ibid. 22-27.

⁶⁴ Na správě města spojenci spolupracovali v rámci tzv. Spojenecké městské komandatury. Jejím úkolem bylo dohlížet na vlastní německou samosprávu, v té době jedinou na celém německém území! Jednalo se tedy o jakousi zkoušku důvěry vůči německému obyvatelstvu. Podrobněji viz Dann, „Die Hauptstadtfrage in Deutschland nach dem zweiten Weltkrieg“, 38.

mluvil o Berlínu, spojoval s tím v první řadě ‚problém Berlína‘, už ne německé hlavní město.“⁶⁵

Především Britové si proto uvědomovali, že je potřeba najít vhodné místo pro ústavodárný sbor co nejrychleji. Již od roku 1946 ve svých úvahách upřednostňovali malé, válkou nepřilíš zasažené město uvnitř své zóny. Mělo se jednat o město spíše s kulturní než s vojenskou či průmyslovou tradicí. Právní poradce britského ministerstva zahraničí Patrik Dean pak končí své úvahy otázkou, že kdyby jiná příhodná města v rámci britské zóny nevyhovovala, zda by nestálo za úvahu zamyslet se také „What about Bonn?“⁶⁶

Ať už však byla tato zmínka dílem náhody, či skutečně pečlivých geopolitických úvah, byly již v této době požadavky západních spojenců na budoucí hlavní město velice vzdáleny těm sovětským. Primárním důvodem byly diametrálně odlišné představy o budoucím teritoriálním uspořádání země. Zatímco Sověti upřednostňovali centralizovaný stát se silným správním centrem, klonily se zbylé mocnosti, zejména USA, k federativnímu modelu. V něm měla mít přednost vláda „zdola“ - samospráva vycházející z měst a regionů, což logicky umenšovalo význam hlavního města.⁶⁷

Sovětské pojetí se na přístupu k Berlínu, respektive k jeho východnímu sektoru, který se později stal hlavním městem NDR,⁶⁸ projevilo velmi brzy. Ve srovnání s problematikou v západních zónách zde byla otázka hlavního města vcelku jednoduchá. Východní Berlín byl správním centrem a nejlidnatějším městem sovětské okupační zóny a měl na jejím území centrální pozici. I přes značné poničení válkou si město zachovalo roli dopravního centra s průmyslovým potenciálem do budoucna. V rámci možností hrál Východní Berlín na území sovětské zóny ústřední roli v bankovníctví, tisku, kulturním životě a v neposlední řadě disponoval správním, vládním i rezidenčním zázemím evropského formátu, ačkoli jeho funkčnost byla zpočátku kvůli škodám značně omezená. Na území sovětského sektoru se navíc nacházel i centrální městský okrsek s nejdůležitějšími vládními budovami někdejšího hlavního města říše. Zásadní byla i

⁶⁵ Ibid., 45. Podobně i Pommerin, *Von Berlin nach Bonn*, 61.

⁶⁶ Pommerin, *Von Berlin nach Bonn*, 35.

⁶⁷ Dann, „Die Hauptstadtfrage in Deutschland nach dem zweiten Weltkrieg“, 39.

⁶⁸ Blíže rozpracováno např. ve studii Michael Lemke, „Berlin als Hauptstadt der DDR 1949-1990“, in *Deutsche Hauptstädte – von Frankfurt nach Berlin*, ed. Bernd Heidenreich (Wiesbaden: Hessische Landeszentrale für politische Bildung, 1998), 153-172.

politická váha města. S ohledem na očekávané sjednocení by NDR dovolovalo „argumentovat z národního centra“ a dodávalo tak legitimitu jejímu požadavku na převzetí celoněmecké správy.⁶⁹ Těžko bychom tedy v sovětské zóně hledali druhé tak významné město, které by se mohlo stát vůdčí metropolí centralizovaného státu.

Po založení NDR 7. října 1949 byla jeho funkce dokonce zakotvena v ústavě a východní sektor města byl vyňat z běžného správního systému a postaven pod přímou kontrolu Sovětů. Obě tyto skutečnosti jasně potvrzují důležitost Berlína pro nastupující režim.

Existence západních sektorů a s ní spojená přítomnost západních mocností ale pro Sověty představovala vážné omezení. Nejenže Berlínu ubírala na respektu suverénní metropole, ale přinášela také reálné omezení ve funkčnosti města.⁷⁰ Rozhodování o Berlíně jako celku bylo totiž i po zániku Spojenecké kontrolní rady a společné městské komandatury v roce 1948 stále vázáno na jednotný postup všech 4 vítězných mocností. Nic na tom nezměnil ani fakt, že už pro tento jednotný postup neexistoval žádný institucionální rámec. Není proto divu, že se Sověti spolu s NDR usilovně snažili převzít kontrolu nad celým městem a byly ochotni kvůli tomu později riskovat další vyhrocení situace.

Berlín se tak postupně stal bolavým studené války a, jak výstižně píše historik Kroll, představoval „konfrontační linii vzájemně rivalských supervelmocí“.⁷¹ Komplikovaný vývoj událostí zde navíc oživil staré negativní konotace. Od přelomu století byl sice Berlín vedoucím německým městem a bez pochyb uznávaným centrem jak doma, tak v zahraničí. Přesto zůstal v očích veřejnosti spojen s mnoha těžko přijímanými jevy. Jednalo se především o vlastnosti jako prušáctví, militarismus, centralismus, protestantismus, silné postavení levice či umělecké moderny. Těmto jevům se také, i když ne vždy právem, dával za vinu vznik národního socialismu, jehož

⁶⁹ Dann, „Die Hauptstadtfrage in Deutschland nach dem zweiten Weltkrieg“, 47. Stejně i Pommerin, *Von Berlin nach Bonn*, 49.

⁷⁰ Dann, „Die Hauptstadtfrage in Deutschland nach dem zweiten Weltkrieg“, 48.

⁷¹ Frank-Lothar Kroll, „Bonn als Bundeshauptstadt 1949-1989“, in *Deutsche Hauptstädte – von Frankfurt nach Berlin*, ed. Bernd Heidenreich (Wiesbaden: Hessische Landeszentrale für politische Bildung, 1998), 140.

centrem se Berlín záhy stal. Zdá se proto vcelku logické, že ve výsledku panoval mezi Němci spíše „základní postoj kritický vůči Berlínu.“⁷²

Otto Dann si zde všímá i zvláštní sociologicko-geografické souvislosti. Tento negativní postoj byl totiž obzvlášť rozšířený v oblastech s velkou podporou opačných rysů (katolictví, federalismus...) jako byly jih a západ bývalého říšského území.⁷³ Právě tyto oblasti později tvořily jádro území spolkové republiky. Můžeme tedy říct, že pozice Berlína zde byla obzvlášť nestabilní.

Na tomto základě se pak formoval i postoj německé politické reprezentace. Vzhledem k výše zmíněnému proto nepřekvapí, že žádná z etablovaných politických stran, tedy až na výjimku komunistů (Kommunistische Partei Deutschlands, dále jen KPD), si za centrum demokratického státu Berlín nepřála.⁷⁴ Zvlášť vyhraněný byl tento postoj u křesťanských demokratů (Christlichdemokratische Union, dále jen CDU). Její vůdčí osobnost, a pozdější německý kancléř Konrád Adenauer, se v tomto smyslu opakovaně vyslovil, že by Berlín nechtěl volný natož obsazený.⁷⁵ Berlínská buňka strany (tzv. Ost-CDU), která se pod vedením aktivních politiků Jakoba Kaisera, Ernsta Lemmera či Adrease Hermse se zformovala v sovětském sektoru města, se však nehodlala podřídit a dál trvala na Berlínu coby hlavním městu i stranické centrále. Ve straně ale záhy převážil vliv Adenauera, s nímž se těžiště rychle upevnilo v západních zónách a tím v neprospěch Berlína.⁷⁶

Ani sociální demokracie (Sozialdemokratische Partei Deutschlands, dále jen SPD) si za svou centrálu ne zvolila Berlín. Jejích stranickým sídlem se stal Hamburk.⁷⁷ Důvodem byla mimo jiné i negativní zkušenost s komunistickou libovůlí. Ta ve východním sektoru Berlína vyvrcholila nuceným sjednocením stranické buňky SPD s komunistickou stranou. Výsledkem byl vznik Jednotné socialistické strany Německa

⁷² Ibid., 139.

⁷³ Dann, „Die Hauptstadtfrage in Deutschland nach dem zweiten Weltkrieg“, 36.

⁷⁴ Petr Glotz, „Das Provisorium wird souverän. Der stille Aufstieg Bonns“, in *Die Hauptstädte der Deutschen. Von der Kaiserpfalz in Aachen zum Regierungssitz Berlin*, ed. Uwe Schultz (München: C.H.Beck, 1993), 223. Srov. Dann, „Die Hauptstadtfrage in Deutschland nach dem zweiten Weltkrieg“, 44. Kroll, „Bonn als Bundeshauptstadt 1949-1989“, 140.

⁷⁵ S odkazem na Adenauerovu korespondenci viz Franz Möller, „„What about Bonn?“ 1948 wurde der Grundstein für Bonn als Bundeshauptstadt gelegt“, in *Jahrbuch des Rhein-Sieg-Kreises*, ed. Hermann Joseph Roggendorf (Siegburg: Rheinlandia Verlag, 1999), 106.

⁷⁶ Dann, „Die Hauptstadtfrage in Deutschland nach dem zweiten Weltkrieg“, 42. Podrobněji k nejednotě CDU v otázce hlavního města viz Pommerin, *Von Berlin nach Bonn*, 39-50.

⁷⁷ Ibid., 40.

(Sozialistische Einheitspartei Deutschlands, dále jen SED), která v NDR později převzala vůdčí postavení.

Zdá se tedy, že k rozhodnutí přeložit budoucí politické centrum spolkové republiky mimo Berlín nebyli Němci přinuceni pod tlakem spojenců. Ačkoliv dle Krolla byl spojenecký postoj velmi důležitý.⁷⁸ Přesto se spíše jednalo o vzájemný konsensus: město mimo teritorium budoucího státu a navíc ve sféře sovětského vlivu nepřipadalo v úvahu ani jako provizorní centrum. K této tezi se ve své studii přiklání i Otto Dann, který osud někdejšího pruského centra komentuje slovy: „Berlín nebyl své funkce hlavního města zbaven vítěznými mocnostmi, ale nejprve Němci samotnými.“⁷⁹ Zajímavé je, že čím chladnější v té době vztah západoněmecké veřejnosti k Berlínu byl, tím více se k němu po definitivním rozdělení země a konsolidaci spolkové republiky opět začali hlásit.⁸⁰

2.2. Volba místa zasedání parlamentní rady

V tomto okamžiku se však zatím ještě nehledalo přímo hlavní město či alespoň dočasné sídlo budoucích spolkových orgánů, ale jen vhodné místo pro zasedání ústavodárného shromáždění. Důvodem odkládání otázky hlavního města byl podle historika Danna⁸¹ strach většiny německých politiků z příliš definitivních kroků, které by mohly ohrozit budoucí sjednocení země. Tento ostych z velkých gest dobře dokládá už samotný název ústavodárného sboru, parlamentní rada, který se chtěl cíleně distancovat od velkých pojmů ústavnosti.

Důvodů ale bylo více. Aktuálnější než budoucí centrum byla v tu dobu celková podoba německého prostoru, protože „dokud nebyla vyřešena německá otázka jako celek, nepředstavovala otázka hlavního města zpočátku žádný naléhavý problém.“⁸² Záležitost budoucího politického centra se tedy stává aktuální až mezi roky 1948-1949, kdy se formování dvou oddělených německých států stalo jedinou možnou cestou.⁸³

Státotvorný proces spolkové republiky zahájilo ze strany západních spojenců vydání tzv. Frankfurtských dokumentů 1. července 1948. Na jejich základě pověřili

⁷⁸ Kroll, „Bonn als Bundeshauptstadt 1949-1989“, 140.

⁷⁹ Dann, „Die Hauptstadtfrage in Deutschland nach dem zweiten Weltkrieg“, 44

⁸⁰ Viz kapitola 4.3 této práce.

⁸¹ Dann, „Die Hauptstadtfrage in Deutschland nach dem zweiten Weltkrieg“, 51.

⁸² Ibid., 44

⁸³ Pommerin, *Von Berlin nach Bonn*, 56.

vojenští guvernéři Lucius D. Clay (USA), Sir Brian Robertson (Velká Británie) a Pierre Koenig (Francie) ministerské předsedy jednotlivých spolkových zemí na území západních zón vypracováním ústavy. Ústavodárný sbor se měl sejít od 1. září 1948, aby v klidu a bezpečí vypracoval ústavní rámec budoucí spolkové republiky. Kde k ustavení parlamentní rady dojde, však mocnosti nechaly otevřené.⁸⁴

Ministerští předsedové se následně sešli 8. - 10. července 1948 v Koblenzi, aby prodiskutovali praktické důsledky a výzvy Frankfurtských dokumentů. Místo zasedání parlamentní rady však ani během těchto jednání tematizováno nebylo, což Pommerin přisuzuje druhořadosti tohoto problému ve srovnání s prioritou obsahových otázek.⁸⁵ Iniciativy se tak ujala sama města a v krátkém časovém období se o přijetí parlamentní rady přihlásila města Koblenz, Karlsruhe, Frankfurt nad Mohanem, Celle, Stuttgart a Bonn. Padl přitom návrh i na Bad Godesberg a Düsseldorf, ty však o přijetí parlamentní rady neprojevíly zájem.⁸⁶

Zásadními kritérii pro výběr byly podmínky jako poloha, společenský význam, městská výstavba a v neposlední řadě i postoj dané okupační mocnosti, v jejíž zóně se město nacházelo.⁸⁷ Jak upozorňuje historik Glotz⁸⁸, hrály praktické důvody mnohem větší význam, než by se z dnešního pohledu mohlo zdát. Je potřeba si uvědomit, že pro zemi tvrdě zasaženou válečným bombardováním bylo stále ještě velmi těžké poskytnout odpovídající zasedací a ubytovací kapacity pro tak významný sbor, jakým ústavodárné shromáždění bez pochyby bylo. Rozhodně tedy nebyl čas velkých slov a gest nepodložených reálnými možnostmi.

Po zvážení všech kandidatur došlo mezi ministerskými předsedy k telefonickému hlasování. Zdá se tedy, že místo zasedání rady skutečně v tu dobu nebylo primární otázkou, když se ministerští předsedové k jeho volbě ani nesešli osobně. Bonn obdržel z celkových 11 hlasů 8, 2 hlasy získalo město Karlsruhe a 1 hlas Celle.⁸⁹ Zajímavé je, že pozdější největší rival Bonnu v souboji o hlavní město, Frankfurt, nebyl nyní podpořen ani jediným hlasem.

⁸⁴ Ibid., 61.

⁸⁵ Ibid., 79.

⁸⁶ Blíže k nabídkám jednotlivých kandidátů viz Pommerin, *Von Berlin nach Bonn*, 62-78.

⁸⁷ Dann, „Die Hauptstadtfrage in Deutschland nach dem zweiten Weltkrieg“, 47.

⁸⁸ Glotz, „Das Provisorium wird souverän. Der stille Aufstieg Bonns“, 223.

⁸⁹ Pommerin, *Von Berlin nach Bonn*, 83.

Mezi historiky panuje shoda, že zásadní roli při výběru Bonnu sehrála právě jeho zachovalost. I když zde po zhruba 40 náletech bylo bombardováním vážně poničeno přibližně 33% budov, ve srovnání s dalšími významnějšími městy to byl velmi slušný, ba dokonce nadprůměrný výsledek.⁹⁰ Volbou Bonnu se ministerští předsedové dále rozhodli pro středně velké,⁹¹ relativně centrální a okupační mocností nepřilíš nárokové město. Bonn, do té doby známý především jako univerzitní město a výletní cíl v Porýní, navíc disponoval dostatkem vhodných prostor a dobrou informační sítí.⁹² Velkým přínosem byly v tomto ohledu zachovalá kasárna a především relativně nová budova pedagogické akademie (1932) situovaná na samém břehu Rýna, kterou pak parlamentní rada dostala k dispozici.

Důležitým aspektem ve prospěch Bonnu byla také jeho podpora na vlivných místech. Adenauer, později označovaný za hlavního strůjce úspěchu Bonnu, v této fázi ještě aktivní nebyl. To je zároveň poslední bod, ve kterém ohledně Adenauera vlivu ještě panuje shoda,⁹³ pak už se názory na jeho zásluhy značně liší.⁹⁴ Bonn zato našel klíčového zastávce v šéfovi zemské státní kanceláře Hermannu Wanderslebovi.⁹⁵ Ten byl vůbec první, kdo Bonn navrhl. Na schůzi zemské vlády Severního Porýní-Vestfálska 5. července 1948 padl návrh, že by parlamentní rada neměla zasednout v idylickém prostředí jižního Německa, ale v oblasti Porúří, aby se nezapomnělo na jeho problémy. Navrhovaný Düsseldorf se Wanderslebovi zdál příliš neklidný, spontánně prohlásil: „Pozvěme je klidně do Bonnu, tam se dobře zapojí i město.“⁹⁶ Mluvil přitom z vlastní zkušenosti. V tamní budově pedagogické akademie již dříve

⁹⁰ Přesné údaje viz Kroll, „Bonn als Bundeshauptstadt 1949-1989“, 141. Souhlasný názor dále najdeme u Glotz, „Das Provisorium wird souverän. Der stille Aufstieg Bonns“, 223, a dále i Dann, „Die Hauptstadtfrage in Deutschland nach dem zweiten Weltkrieg“, 51.

⁹¹ V létě roku 1948 uzavíral Bonn s 95 tisíci obyvatel padesátku největších německých velkoměst. Byl tedy dostatečně malý, aby neodporoval vizi provizoria, a zároveň ještě dost velký pro zasedání takového významu. Srov. Kroll, „Bonn als Bundeshauptstadt 1949-1989“, 141.

⁹² Dann, „Die Hauptstadtfrage in Deutschland nach dem zweiten Weltkrieg“, 51.

⁹³ Kroll, „Bonn als Bundeshauptstadt 1949-1989“, 141. Srov. Dann, „Die Hauptstadtfrage in Deutschland nach dem zweiten Weltkrieg“, 51. Morsey, Konrad Adenauer und die Gründung der Bundesrepublik Deutschland, 29. Schwarz, *Adenauer: Der Aufstieg 1876-1952*, 582. Manfred Görtemaker, *Kleine Geschichte der Bundesrepublik Deutschland* (München: Beck, 2002), 40.

⁹⁴ Např. historik Thomas považuje volbu Bonnu výhradně za Adenauerův osobní úspěch. Srov. Sigrfried Thomas, *Konrad Adenauer und die Entstehung der Bundesrepublik Deutschland* (Berlin: Dietz, 1989), 171.

⁹⁵ Blíže k jeho vzestupu ve státní službě viz Dietrich Hörold, „Hermann Wandersleb“, in *Aus dreißig Jahren. Rheinisch-Westfälische Politiker-Porträt*, ed. Walter Först (Köln: Grote, 1979), 222-231.

⁹⁶ Wandersleb, „Wie Bonn Bundeshauptstadt wurde“, 196. Srov. Pommerin, „Von Berlin nach Bonn“, 92.

pořádal několik školení a setkal se od městské správy s podporou.⁹⁷ Na tyto prostory zřejmě myslel i nyní. Pro svůj plán ještě ten den získal podporu města i svého nadřízeného, ministerského předsedy Severního Porýní-Vestfálska Arnolda.⁹⁸

Ačkoliv se ze zpětně zdá, „že tím padlo předběžné rozhodnutí o budoucím hlavním městě spolkové republiky“⁹⁹ na více jak 40 let, je vysoce pravděpodobné, že žádnému z účastníků onoho telefonického hlasování nepřišlo na mysl, jaké důsledky bude tento první krok mít.

⁹⁷ Wandersleb, „Wie Bonn Bundeshauptstadt wurde“, 196.

⁹⁸ Möller, „„What about Bonn?“ 1948 wurde der Grundstein für Bonn als Bundeshauptstadt gelegt“, 105.

⁹⁹ Dann, „Die Hauptstadtfrage in Deutschland nach dem zweiten Weltkrieg“, 51.

3. Otázka hlavního města v parlamentní radě a spolkovém sněmu

3.1. Rozhodnutí parlamentní rady

Ministerští předsedové se pro Bonn rozhodli 13. srpna 1948, na veškeré přípravy městu zbývaly necelé tři týdny. Stavební práce proto probíhaly závratným tempem při denních i nočních směnách a bylo opět zásluhou především Wandersleba, že byly dokončeny včas.¹⁰⁰ Přesto byl Bonn stále provizorium. Výmluvnou ukázkou nabízí slavnostní zahájení parlamentní rady. Konalo se 1. září 1948 v prostorách přírodovědeckého muzea Koenig.¹⁰¹ Vycpaná zvířata byla sice narychlo odklizená za závěsy, na přítomné politiky a zástupce okupační správy však shlížela žirafa, pro kterou už se v zákulisí místo nenašlo.¹⁰²

V tomto ani v dalších případech se však nejednalo o zásadní překážky, které by parlamentní radě znemožňovaly práci na základním zákoně. Ta byla rozdělena mezi jednotlivé tematické výbory, jejichž činnost řídil tzv. hlavní výbor, celou radu pak navenek zastupoval její prezident. Zatímco klíčový vliv na vývoj jednání náležel předsedovi hlavního výboru, prezidentská funkce měla být čestná a spíše reprezentativní.¹⁰³ V praxi se ale poměr sil vyvinul jinak. Zajímavé jsou zejména dvě skutečnosti. Zaprvé, rozdělení postů bylo výsledkem politické dohody obou nejsilnějších frakcí, CDU/CSU a SPD. Předsedou hlavního výboru se stal sociální demokrat Carlo Schmid. SPD pak ve funkci prezidenta podpořila Konráda Adenauera, do té doby předsedu CDU v britské zóně a zároveň nejstaršího člena rady (72 let). Dalším charakteristickým znakem byla Adenauerova schopnost vytěžit i z druhořadé pozice maximum politického vlivu, a to jak ve vztahu v radě samotné, ale i vůči okupačním mocnostem.¹⁰⁴

¹⁰⁰ Srov. Dietrich Hörold, „25 Jahre der Bundeshauptstadt Bonn“, 23.

¹⁰¹ Mj. zde měl o rok později po zvolení kancléřem Adenauer svou první kancelář.

¹⁰² Schwarz, *Adenauer: Der Aufstieg 1876-1952*, 586. Blíže k provizorním podmínkám např. Helmut Vogt, „Benötigte Quartier für mich, Fahrer und Wagen. Das Arbeitsumfeld des Parlamentarischen Rates in Bonn 1948/49“, in *Bonner Geschichtsblätter* 57/58, ed. Bonner Heimat- und Geschichtsverein, Stadtarchiv Bonn (Bonn: Röhrscheid, 2008), 441–470.

¹⁰³ Blíže k práci parlamentní rady viz: Michael Feldkamp, *Der Parlamentarische Rat und das Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland 1948 bis 1949* (Berlin/Sankt Augustin: Konrad-Adenauer-Stiftung, 2008).

¹⁰⁴ Morsey, *Konrad Adenauer und die Gründung der Bundesrepublik Deutschland*, s. 29. Srov. Görtemaker, *Kleine Geschichte der Bundesrepublik Deutschland*, 39. Blíže k Adenauerově pozici v radě viz Schwarz, *Adenauer: Der Aufstieg 1876-1952*, 587-598.

Oba tyto rysy nejen vypovídají o fungování parlamentní rady jako takové, stranické zájmy a osobní iniciativa se významně promítly i do jejího rozhodnutí v otázce hlavního města. Tou se rada začala podrobněji zabývat až počátkem roku 1949, což opět svědčí o její druhořadosti ve srovnání s obsahovými otázkami základního zákona. V lednu 1949 ustavila samostatnou komisi k „prověření údajů měst Bonn, Frankfurt am Main, Kassel a Stuttgart ohledně přechodného sídla orgánů spolku“. Skládala se ze zástupců všech frakcí v parlamentní radě a kopírovala jejich poměrné zastoupení. Předsedou byl jmenován Adenauer, ten se však i podle Wanderleba záměrně držel zcela v pozadí.¹⁰⁵

Rozhodně to však neznamenal, že byl Adenauer neaktivní. Od zvolení do funkce prezidenta parlamentní rady to byl právě on, kdo se ujal iniciativy.¹⁰⁶ Již během září 1948 k sobě pozval Wandersleba a představil mu svůj plán: „Vše jde naprosto znamenitě. Lidé se zde cítí tak dobře, že bychom měli začít prezentovat Bonn jako přechodné sídlo spolkových orgánů.“¹⁰⁷ Na Wanderslebovu otázku, zda má kandidatura Bonnu šanci uspět v parlamentní radě prý Adenauer stroze odvětil: „Pokud mi zajistíte technické možnosti, věřím, že se to může povést.“¹⁰⁸ Důvodem rychlého postupu mohl být fakt, že činnost parlamentní rady byla tehdy odhadována v řádu dvou či tří měsíců.¹⁰⁹ Wandersleb byl pověřen, aby pro další postup zajistil podporu města a zemské vlády. Městská správa v tom opět viděla velkou šanci. Získat podporu zemské vlády však nebylo snadné, koaličním partnerem CDU byla totiž SPD. Nakonec Wandersleb uspěl a oficiální kandidatura byla parlamentní radě předána již 11. října 1948. O několik dní později, 27. října, opět z iniciativy Adenauera,¹¹⁰ představili Arnold a Wandersleb svůj návrh a možnosti Bonnu tzv. radě starších, grémiu parlamentní rady, které sdružovalo zástupce frakcí a rozhodovalo o jednacím řádu.

Ke své dosavadní úřednické funkci v čele zemského kancléřství v Düsseldorfu se Wandersleb stal vedoucím Úřadu pro spolkové hlavní město Bonn. To mu poskytovalo dostatek prostoru, aby se členům parlamentní rady snažil všemožně

¹⁰⁵ Wandersleb, „Wie Bonn Bundeshauptstadt wurde“, 197. Srov. Pommerin, *Von Berlin nach Bonn*, 124.

¹⁰⁶ Srov. Dann, „Die Hauptstadtfrage in Deutschland nach dem zweiten Weltkrieg“, 51.

¹⁰⁷ Wandersleb, „Wie Bonn Bundeshauptstadt wurde“, 197. Srov. Schwarz, *Adenauer: Der Aufstieg 1876-1952*, 583.

¹⁰⁸ Herman Wandersleb, „Die Berufung Bonns zur vorläufigen Bundeshauptstadt“, in *Bonner Geschichtsblätter* 23, ed. Bonner Heimat- und Geschichtsverein, Stadtarchiv Bonn (Bonn: Röhrscheid, 1969), 313.

¹⁰⁹ Pommerin, *Von Berlin nach Bonn*, 91.

¹¹⁰ Schwarz, *Adenauer: Der Aufstieg 1876-1952*, 583.

zpříjemnit jejich pobyt v Bonnu. Historik Hörold popisuje jeho práci jako boj na dvou frontách.¹¹¹ Na jedné straně odpovídal za veškeré technicko-správní záležitosti pro chod parlamentní rady i pozdějších spolkových orgánů. Byla to činnost spíše anonymní: koordinovat stavbu a vybavení kanceláří a bytů, či rozšíření dopravní a informační infrastruktury. Na druhé straně se usilovně snažil o dobré PR, jak bychom dnes řekli. To bylo podle historika Hörolda zvláště důležité, protože dobový domácí i zahraniční tisk stál na straně Frankfurtu. Wandersleb při tom prý využíval své schopnosti proměnit komplikované souvislosti na lehce pochopitelné grafiky, s nimiž pak dokázal elegantně argumentovat.¹¹² Za pozitivní krok vůči tisku považují někteří historici i fakt, že novináři dostali k dispozici prostory v těsné blízkosti budoucího spolkového sněmu.¹¹³

Reakce dalších měst přišla téměř souběžně s kandidaturou Bonnu. Během října vstoupila do hry města Stuttgart, Kassel a Frankfurt.¹¹⁴ Šance Stuttgartu i Kasselu se brzy ukázaly jako nízké. Zásadní byl v obou případech odmítavý postoj zemských vlád. Ta se v případě Stuttgartu obávala, že by spolková agenda mohla zastínit tu zemskou, pokud by obě sídlily v témže městě.¹¹⁵ Kassel, který se od začátku profiloval jako provizorium, podporu nezískal, protože se hesenská vláda rozhodla favorizovat výhradně svou největší metropoli - Frankfurt.¹¹⁶ Hlavními konkurenty se stali Frankfurt a Bonn.

V případě Frankfurtu nelze podle historika Pommerina určit jasného iniciátora, hlavní aktivita přicházela od ministerského předsedy Stocka a primátora Kolba (oba SPD). Za rozhodující impuls považuje vyslovení podpory hesenskou vládou počátkem listopadu 1948.¹¹⁷ Ve stejné době odeslal magistrát parlamentní radě memorandum. Jako své hlavní klady v něm mimo jiné uvádí, že se město osvědčilo jako ústředí americké vojenské správy i sídlo orgánů Bizonie (Hospodářská rada). Prostory i personál bizonální správy by po jejím ukončení mohly sloužit spolku. Navíc již

¹¹¹ Hörold, „Hermann Wandersleb, 227.

¹¹² Ibid, 227.

¹¹³ Srov. Henning Köhler, *Adenauer. Eine Politische Biographie* (Frankfurt am Main: Propyläen, 1994), 500.

¹¹⁴ Podrobný rozbor všech kandidatur viz Pommerin, *Von Berlin nach Bonn*. 86 a dále. Zvláště u obou méně významných kandidátů, jimž se nebudu blíže věnovat: Kassel s. 101-105, Stuttgart s. 106-112.

¹¹⁵ Hörold, „25 Jahre der Bundeshauptstadt Bonn“, 25.

¹¹⁶ Pommerin, *Von Berlin nach Bonn*, 104.

¹¹⁷ Ibid., 89.

ve městě existují zastoupení jednotlivých spolkových zemí u bizonální správy. Dále odkazuje na silnou demokratickou tradici, zvláště rok 1848.¹¹⁸

Od zářijové schůzky s Wanderslebem zároveň Adenauer podnikal další kroky, aby mohl deklarované výhody Bonnu podložit reálnými fakty. Již 8. října 1948 se obrátil na prezidenta belgické poslanecké komory Franse van Cauwelaerta, se kterým se osobně znal. Nastínil mu své plány a apeloval na revizi postoje vůči Bonnu. Město totiž v rámci spolupráce s Brity okupovala belgická vojska a chtěla tam přesunout svůj hlavní štáb. Adenauer argumentoval, že Bonn je jako hlavní město mnohem výhodnější i pro spojence – na rozdíl od Frankfurtu má tradiční silné vazby na Západ a místo hlučných předměstí nabízí poklid menšího města.¹¹⁹ Ve stejné době intervenoval Adenauer i u vysokých britských úředníků, například u státního sekretáře ministerstva zahraničí Williama Stranga. Britové měli v plánu zřídit ve své zóně civilní letiště, Adenauer se proto přimlouval za Kolín nad Rýnem, což by výrazně zvýšilo dostupnost Bonnu.¹²⁰ Podle Pommerina měla právě tato epizoda vliv na konečné kladné stanovisko Britů a „pozvedla otázku hlavního města do centra britské zahraniční politiky vůči Německu, do Londýna.“¹²¹

Koncem listopadu 1948 Adenauer dále přesvědčoval amerického diplomata Roberta Murphyho, že by volba Bonnu definitivně zmařila francouzské nároky na německá území na levém břehu Rýna.¹²² Zajímavé je, že tento argument na veřejnosti nikdy nepoužil. Naopak v této době veřejně podporoval jakýsi dvoukolejný systém. Správní aparát by navázal na činnost bizonální správy a dál působil ve Frankfurtu, zatímco vláda, čili špičky ministerstev, a spolkový sněm by sídlily v Bonnu.¹²³ Jakkoliv nereálný se tento model může zdát, byl brán dost vážně nato, aby odpoutal pozornost od jeho skutečného plánu.¹²⁴ Na druhou stranu je poněkud přehnané vnímat Adenauera jako jakéhosi „nadčlověka“, který Bonn rozdělením důležitých státních a vládních funkcí už počátkem roku 1949 zajistil rozhodující

¹¹⁸ Ibid., 90-92.

¹¹⁹ Dopis Fransovi van Cauwelaert, 8. 10. 1948, cit. podle Schwarz, *Adenauer: Der Aufstieg 1876-1952*, 584.

¹²⁰ Pommerin, *Von Berlin nach Bonn*, 123.

¹²¹ Ibid., 124.

¹²² Morsey, *Konrad Adenauer und die Gründung der Bundesrepublik Deutschland*, 32. Srov. Pommerin, *Von Berlin nach Bonn*, 118.

¹²³ Hörold, „25 Jahre der Bundeshauptstadt Bonn“, 36.

¹²⁴ Morsey, *Konrad Adenauer und die Gründung der Bundesrepublik Deutschland*, 33.

podporu.¹²⁵ Už proto, že rozhodnutí nezáleželo na jednotlivci, ale na plenárním hlasování parlamentní rady.

Adenauer také bez ustání apeloval na Arnolda i zemského ministra financí Weitze, aby uvolnili finanční prostředky na stavební práce ještě před rozhodnutím parlamentní rady.¹²⁶ Jak k tomu dodává historik Schwarz, Adenauer si byl dobře vědom významu psychologie pro vysokou politiku a rozhodl se „tímto způsobem názorně předvést obnovu státu.“¹²⁷ Zemská vláda Severního Porýní-Vestfálska nakonec ještě v říjnu 1948 schválila velkorysou pomoc pro potřebné přípravné práce – 10 milionů marek – a dočasné převedení těchto budov do vlastnictví spolku.¹²⁸ Nehledě na probíhající jednání v budově bývalé pedagogické akademie (nebo možná právě s ohledem na ně) započala již v únoru 1949 přestavba tohoto objektu.¹²⁹ Zahrnovala mimo jiné velkoryse pojatý plenární sál pro budoucí spolkový sněm.¹³⁰ Aniž by padlo rozhodnutí parlamentní rady, odsouhlasila zemská vláda navíc v únoru 1949 dalších 1,5 miliónu DM právě na tuto stavbu.¹³¹ Práce probíhaly s nejvyšším nasazením, hrubá konstrukce sálu vyrostla v bezprostřední blízkosti jednání parlamentní rady za pouhých 35 dnů. Že se slavnostní položení krovu konalo právě pět dní před hlasováním parlamentní rady, mohla být stejně dobře náhoda, jako i záměr.

Dalším Adenauerovým argumentem, kterým se snažil přesvědčit i předsedu SPD-frakce v parlamentní radě Carla Schmida,¹³² byla obava, že by obrovský správní aparát bývalé hospodářské rady ve Frankfurtu ovlivňoval pohled na politické problémy. Podle stranického kolegy Abse přistupoval Adenauer k bizonální správě „velmi kriticky, téměř s opovržením“, ačkoliv to na veřejnosti nikdy nedal znát.¹³³ Tlak americké okupační vlády a sociální napětí velkoměsta byly skutečně hlavními důvody Adenauerovy skepse vůči Frankfurtu. Často jimi argumentoval ve prospěch Bonnu, kde

¹²⁵ Tento postoj srov. zejména Klaus Dreher, *Ein Kampf um Bonn* (München: List, 1979).

¹²⁶ Morsey, *Konrad Adenauer und die Gründung der Bundesrepublik Deutschland*, 32.

¹²⁷ Schwarz, *Adenauer: Der Aufstieg 1876-1952*, 584.

¹²⁸ Pommerin, *Von Berlin nach Bonn*, 98.

¹²⁹ Podrobněji srov. Agatha Buslei-Wuppermann, Andreas Zeising, *Das Bundeshaus von Hans Schwippert in Bonn* (Düsseldorf: Grupello, 2009).

¹³⁰ Ten svými 1000 m² dokonce předčil rozlohu říšského sněmu v Berlíně. Srov. Wandersleb, „Wie Bonn Bundeshauptstadt wurde“, 199.

¹³¹ Pommerin, *Von Berlin nach Bonn*, 125..

¹³² Carlo Schmid, *Erinnerungen* (München: Scherz, 1980), 399.

¹³³ Vzpomínky H. J. Abse, cit. podle Morsey, *Konrad Adenauer und die Gründung der Bundesrepublik Deutschland*, 81.

by spolkové orgány naopak získaly důvěryhodnou suverenitu.¹³⁴ Údajné frankfurtské radikály dokonce přirovnával k „rudé lúze jižního Hesenska.“¹³⁵

Tím atraktivnější byl pro Adenauera plán vytvořit v Bonnu neobsazenou zónu, jak to již v říjnu 1948 naznačoval zmíněný dopis Cauweleartovi. Jelikož město nespadlo přímo pod Brity, nebylo pro ně otázkou prestiže, zda tam okupační vojska zůstanou, či ne. Bylo pouze třeba přesvědčit k odchodu jejich malého spojence. Již 27. ledna 1949 tak vojenský guvernér Robertson za Brity přislíbil, že se Belgičané stáhnou, pokud se Bonn v hlasování parlamentní rady prosadí.¹³⁶

S přihlédnutím ke všem těmto aktivitám se následující fakt může právem jevit poněkud alibisticky. Obhájci Bonnu jej však často opakovali¹³⁷ ve snaze dokázat, že nic nebylo rozhodnuto předem. Ještě na jaře roku 1949 Adenauer v doprovodu již zmíněného Abse obhlížel příhodné domy ve Frankfurtu, kam by se v případě neúspěchu Bonnu přestěhoval.¹³⁸ Možná to bylo i reakcí na stálé narážky, že se Adenauer ve stáří rozhodl podporovat Bonn, protože jeho rezidence se nacházela v nedalekém Rhöndorfu na opačném břehu Rýna.¹³⁹ Adenauer toto nařčení odmítal s vysvětlením, že jediné a často problematické spojení přes Rýn tehdy zajišťoval převoz, protože most byl koncem války stržen.¹⁴⁰ Nelze vyloučit, že vzhledem k Adenauerovu věku a stálému vytížení byla blízkost sídla dílčím motivem. Jak ale upozorňuje Pommerin, hlavní roli hrály především politické zájmy.¹⁴¹ A ty se Adenauerovi dařilo prosazovat, aniž by musel stát nápadně v popředí. Trefně to v jeho životopise shrnuje historik Köhler: „Peníze přišly z Düsseldorfu, stavební opatření spadala pod Wandersleba, a o blaho [členů parlamentní rady] se staralo město Bonn.“¹⁴²

Zatímco Bonn krok za krokem usiloval o zvýšení svých šancí, jeho jediný vážný konkurent, Frankfurt, tak aktivní nebyl. Ani hesenská zemská vláda se pro svou metropoli nijak zvlášť neangažovala. Dokonce i svůj příspěvek na chod parlamentní

¹³⁴ Hörold, „25 Jahre der Bundeshauptstadt Bonn“, 43.

¹³⁵ Morsey, *Konrad Adenauer und die Gründung der Bundesrepublik Deutschland*, 74.

¹³⁶ Pommerin, *Von Berlin nach Bonn*, 125.

¹³⁷ Srov. Hörold, „25 Jahre der Bundeshauptstadt Bonn“, 51.

¹³⁸ Srov. vzpomínky H. Abse, cit. podle Morsey, *Konrad Adenauer und die Gründung der Bundesrepublik Deutschland*, 81. Srov. Pommerin, *Von Berlin nach Bonn*, 174.

¹³⁹ Srov. Dreher, *Kampf um Bonn*, 10. Morsey, *Konrad Adenauer und die Gründung der Bundesrepublik Deutschland*, 73.

¹⁴⁰ Srov. Köhler, *Adenauer. Eine Politische Biographie*, 501. Thomas, *Konrad Adenauer und die Entstehung der Bundesrepublik Deutschland*, 171.

¹⁴¹ Pommerin, *Von Berlin nach Bonn*, 115.

¹⁴² Köhler, *Adenauer. Eine Politische Biographie*, 502.

rady, 160 000 marek, zaplatila se značným zpožděním.¹⁴³ To podle Pommerina kandidatuře Frankfurtu velmi uškodilo, protože stavěla do popředí právě technickou účelnost a finance.¹⁴⁴ Možná si byl Frankfurt svým postavením až příliš jistý. Tuto tezi potvrzuje i historik Dann. Frankfurt prý velmi sebevědomě spoléhal na argumenty týkající se své velikosti, centrální polohy, významu pro demokratickou tradici i svůj podíl na vzniku demokratické SRN díky poskytnutí zázemí pro bizonální úřady.¹⁴⁵ Důvodem ale může být i fakt, že některé z aktivit Bonnu nebyly na veřejnosti příliš nápadné.

O postupu komise parlamentní rady se bohužel nedochovala žádná akta, je proto nutné vycházet z pozůstalosti jejích členů, což s sebou přináší problém subjektivity. Například jedinou zprávu o návštěvě komise v kandidátských městech podává Paul de Chapeaurouge (CDU), který neuvádí žádný plus ve prospěch Frankfurtu.¹⁴⁶ Činnost komise po úvodních obhlídkách v jednotlivých lokalitách pokračovala ověřováním údajů, které města dodala. V případě Frankfurtu se ukázalo jako problematické, že chybělo stanovisko americké správy a souhlas s jejím eventuálním odchodem. Město zároveň nebylo schopno přesvědčivě doložit vlastnictví některých lokalit, které spolku nabízelo. Vznikly spekulace, že se jedná o majetek vyvlastněný Židům. Primátor Kolb následně parlamentní radě odmítl poskytovat další informace.¹⁴⁷ Komise nakonec 28. března 1949 předložila členům parlamentní rady závěrečnou zprávu, v níž se zřekla zohlednění politických hledisek i konkrétního doporučení a věnovala se pouze ověření předložených údajů.¹⁴⁸

Ještě před hlasováním parlamentní rady se ale sebevědomí Frankfurtu projevilo dvěma konkrétními činy. Již od jara 1949 začalo město pod vedením primátora Kolba na vlastní náklady ve čtvrti Dornbusch budovat moderní sídlo pro Spolkový sněm. Plánovány byly náklady ve výši zhruba 1 milion DM.¹⁴⁹ Primátor Kolb si byl volbou Frankfurtu dokonce tak jistý, že již s předstihem nahrál v rádiu děkovnou řeč.¹⁵⁰

¹⁴³ Srov. *Ibid.*, 504.

¹⁴⁴ Pommerin, *Von Berlin nach Bonn*, 126.

¹⁴⁵ Dann, „Die Hauptstadtfrage in Deutschland nach dem zweiten Weltkrieg“, 52.

¹⁴⁶ Pommerin, *Von Berlin nach Bonn*, 128.

¹⁴⁷ *Ibid.*, 132.

¹⁴⁸ Srov. „Bericht der Kommission zur Prüfung der Angaben der Städte Bonn, Frankfurt/Main, Kassel und Stuttgart betreffend vorläufigen Sitz des Bundes“, 284-313.

¹⁴⁹ Hesenský rozhlas nabízí na svém webu ku příležitosti 60. výročí sporu o hlavní město zajímavou fotodokumentaci z průběhu stavby: „Eine Parlamentsgebäude auf Vorrat“, oficiální webová stránka Hessischer Rundfunk, <http://www.hr->

Plenární hlasování parlamentní rady bylo naplánováno na 10. května 1949. Dva dny po schválení základního zákona to byla jedna z posledních věcí, kterými se rada zabývala. Podle některých historiků¹⁵¹ je možné, že měl tento pozdní termín Bonnu poskytnout čas pro dokončení zmíněných stavebních příprav, to už se ale pohybujeme v rovině spekulací. Jisté je, že celá práce parlamentní rady probíhala v nejistotě, zda se západní spojenci se Sověty přeci jen nedohodnou na společném postupu.¹⁵² Tím by utrpěly nejen dosavadní snahy západoněmeckých politiků, ale i sama prestiž vznikající spolkové republiky. Pravděpodobnější se proto zdá, že se otázka sídla spolkových orgánů dostala na řadu až po té, co byl základní zákon schválen radou a od spojenců se čekalo už jen formální potvrzení.

Přes veškerou iniciativu bylo do poslední chvíle nejisté, zda Bonn opravdu získá rozhodující podporu i v radě. Nejradiálněji byla berlínská SPD, která si jako skutečné provizorium představovala město „z baráků“ poblíž hranice zón. Tento nereálný požadavek pak vystřídal příklon k Bonnu, který byl stále větším provizoriem než hospodářsky silný Frankfurt. Berlínští delegáti ale měli v radě jen poradní hlas. Důležitější proto byly ty části frakcí CDU a SPD, u nichž se stranické zájmy dostaly do konfliktu se zemskými.¹⁵³ Obě největší frakce měly shodně 27 členů, důležitý byl proto každý hlas. V případě SPD podporovali Bonn především zemští politici ze Severního Porýní-Vestfálska, například Walter Menzel. Předseda Schumacher, ale nasadil jasný kurz proti Bonnu, protože se mu nelíbila „atmosféra kolem Rhöndorfu“.¹⁵⁴ Ačkoliv sám nebyl členem parlamentní rady, frakce ho poslechla a zkušební hlasování dopadlo v dubnu stavem: jeden hlas pro Bonn, dva pro Kassel a zbytek pro Frankfurt,¹⁵⁵ zcela k jeho spokojenosti.

online.de/website/specials/home/index.jsp?rubrik=44440&key=standard_teaser_36450506&gallery=1&mMediaKe=mediathek_36450398 (staženo 21.3.2014)

¹⁵⁰ Autentická nahrávka předtočená 9.5.1949 je dostupná na webu Hesenského rozhlasu: „„Kein Gefühl des Triumphes“ – die nie gesendete Ansprache Walter Kolbs“, oficiální webová stránka Hessischer Rundfunk, http://www.hr-online.de/website/specials/home/index.jsp?rubrik=44436&key=standard_teaser_36445604&mediakey=hr-online/20090223_SCHELD_hauptstadtstreit_kolb_komplett&type=a (staženo 21.3.2014)

¹⁵¹ Srov. Köhler, *Adenauer. Eine Politische Biographie*, 503.

¹⁵² Hörold, „25 Jahre der Bundeshauptstadt Bonn“, 57.

¹⁵³ Srov. Pommerin, *Von Berlin nach Bonn*, 115.

¹⁵⁴ *Ibid.*, 128.

¹⁵⁵ *Ibid.*, 134.

Stejně tak se i ve frakci CDU/CSU našli odpůrci Adenauerova kurzu pro Bonn. Pro CSU byl Frankfurt dostupnější a představoval reálnou konkurenci vůči Berlínu, k němuž měly jihoněmecké státy tradiční averzi. Jeden ze zaměstnanců bavorského státního kancléřství však později uvádí, že poslanci CSU nakonec hlasovali pro Bonn.¹⁵⁶ Přesvědčila je prý především vstřícnost Wandersleba a bonnského primátora Stockhausena na rozdíl od jeho frankfurtského protějška Kolba. Bavorská vláda pak údajně provedla šetření, které pochybnosti vůči Frankfurtu potvrdilo. Výsledek hlasování proto zmíněný zaměstnanec kancléřství označuje za „boj s převrácenými frontami“ – SPD hlásící se k Berlínu přece měla logicky hlasovat pro provizorium v Bonnu a CSU naopak pro Frankfurt.¹⁵⁷ Největší ohrožení plánů tedy představovali hesenští zástupci CDU, rozhodnutí hlasovat v zájmu zemského patriotismu pro Frankfurt. Historik Schwarz proto označuje nejednotu frakce za nejvážnější Adenauerův problém.¹⁵⁸

Jednotné hlasování frakce proto měla utvrdit lest. V den hlasování, 10. května 1949, se dopoledne konala frakční schůze CDU/CSU.¹⁵⁹ Adenauer na ní přednesl důvěrnou zprávu tiskové agentury dpd, podle níž Schumacher ten samý den na schůzce předsednictva SPD v Kolíně prohlásil: „Až se Frankfurt stane sídlem spolku, bude to největší porážka CDU/CSU.“¹⁶⁰ Ve skutečnosti se jednalo o zprávu, kterou napsal CDU blízký novinář Hange, nikdy však nebyla odeslána na centrálu agentury v Hamburгу pro ověření. Pravděpodobně nikdy nevyřčené prohlášení ale odvoláním na agenturní hlášení získalo seriózní charakter a pomohlo přesvědčit nerozhodné členy frakce CDU/CSU k hlasování ve stranickém zájmu.¹⁶¹

K hlasování došlo v samém závěru onoho rušného dne. Podle protokolu jednání se otázka dostala na řadu až krátce před půlnocí. Její znění bylo následující: „Vedoucí spolkové orgány budou mít dočasně své sídlo v ...“, přičemž poslanci měly na lístek doplnit jméno preferovaného města. K průběhu hlasování protokol mnoho informací

¹⁵⁶ Hans Herwarth von Bittenfeld, cit podle: Morsey, *Konrad Adenauer und die Gründung der Bundesrepublik Deutschland*, 81.

¹⁵⁷ *Ibid.*, 81

¹⁵⁸ Schwarz, *Adenauer: Der Aufstieg 1876-1952*, 599.

¹⁵⁹ S odkazem na protokol frakce CDU/CSU v Parlamentní radě viz: Schwarz, *Adenauer: Der Aufstieg 1876-1952*, 599.

¹⁶⁰ Dreher, *Kampf um Bonn*, 83 a dále. Srov. Pommerin, *Von Berlin nach Bonn*, 136.

¹⁶¹ Dreher, *Kampf um Bonn*, 91-98. Srov. Pommerin, *Von Berlin nach Bonn*, 137.

neposkytuje.¹⁶² Na návrh SPD bylo odhlasováno jako tajné, poprvé v historii parlamentní rady. Záměrem zřejmě bylo zbavit poslance stranického tlaku. Výsledkem bylo těsné vítězství Bonnu: 33 hlasů proti 29 hlasům pro Frankfurt. Bonn sice neměl velký náskok, ale „pro město, na které ještě před rokem stěží někdo mysl, to není vůbec špatný výsledek.“¹⁶³ Wandersleb v souladu s protokolem popisuje atmosféru v sále jako velmi živou a emotivní. Divácké i novinářské tribuny byly zcela zaplněné. Mezi přihlížejícími převažovali „bonnští patrioti“, kteří následně předčítání hlasovacích lístků doprovázeli hlasitými výkřiky. Po oznámení výsledku prý mezi přívrženci Bonnu propukla všeobecná euforie.¹⁶⁴ Bližší pohled na výsledky však ukazuje, že stačilo málo, aby k radosti nebyl důvod. Ze 65 členů, oprávněných hlasovat, jich odevzdalo hlas 63, z čehož byl 1 neplatný.¹⁶⁵ Potřebnou absolutní většinu tedy tvořilo 32 hlasů, což Bonn překonal jen velmi těsně, pouhým jedním hlasem. Adenauer si byl zřejmě velmi dobře vědom, že není sám, kdo na tom má zásluhu. Hned následující den od něj ministerský předseda Arnold obdržel srdečný děkovný dopis.¹⁶⁶

Parlamentní rada však nebyla grémiem přímo volených zástupců. Panovaly proto pochybnosti, zda otázka hlavního města spadá do její kompetence.¹⁶⁷ Definitivní rozhodnutí bylo nakonec vyhrazeno spolkovému sněmu, který vzejde ze srpnových voleb. Soupeření tedy pokračovalo dál na obou frontách.

3.2. Konečné rozhodnutí spolkového sněmu

Parlamentní rada se naposledy sešla 23. května 1949, kdy byl slavnostně vyhlášen základní zákon. Ani poté Adenauerova aktivita nepolevila. Spolu s rozsáhlým sekretariátem, který mu byl ponechán, se v tzv. přechodném výboru podílel na přípravách pro ustavení spolkových a správních orgánů.¹⁶⁸ Měl tak velmi dobrý přehled o celkovém vývoji a ze všech sil se snažil, aby bylo o poslance dobře postaráno, až se v Bonnu od září sejde spolkový sněm. Byl si zřejmě dobře vědom, že další

¹⁶² Zápis z plenárního zasedání č. 11, 10. 5. 1949, cit. podle: Rupert Schick, Friedrich P. Kahlenberg, eds., *Der Parlamentarische Rat 1948 - 1949: Akten und Protokolle*, Band 9 (München: Harald Boldt Verlag, 1996), 675-687.

¹⁶³ Schwarz, *Adenauer: Der Aufstieg 1876-1952*, 600.

¹⁶⁴ Wandersleb, „Wie Bonn Bundeshauptstadt wurde“, 197-200.

¹⁶⁵ Pommerin, *Von Berlin nach Bonn*, 137.

¹⁶⁶ Dopis K. Adenauerovi, 11. 5. 1949, srov. Schwarz, *Adenauer: Der Aufstieg 1876-1952*, 600.

¹⁶⁷ Pommerin, *Von Berlin nach Bonn*, 145.

¹⁶⁸ Morsey, *Konrad Adenauer und die Gründung der Bundesrepublik Deutschland*, 32.

rozhodnutí o osudu Bonnu leží právě v jejich rukou. Koordinace se mu dařila jeho typickým způsobem - „nepřímou cestou tlačít na urychlení a nemít vše sám v ruce.“¹⁶⁹

Nová klíčová fakta mohl Adenauer navzdory vytíženosti předvolebním bojem prezentovat zanedlouho. Dne 30. června 1949 vyhlásila Vysoká spojenecká komise status Bonnu jako neobsazeného města. Tím bylo pásmo kolem Bonnu vyčleněno z britské okupační zóny a postaveno pod přímou správu komise. Ta zároveň jako nejvyšší orgán okupační moci rozhodla, že své zastoupení zřídí přímo v Bonnu a ihned začne s jeho přípravou, aby byla průčeschnpá, až se seje spolkový sněm. Z toho důvodu by komisaři preferovali definitivní rozhodnutí pro Bonn. Otázka hlavního města je ale podle nich německou záležitostí, do které nechtějí vstupovat. Pouze vyzvali ministerské předsedy k co nejrychlejšímu vyřízení.¹⁷⁰ Ve skutečnosti už ale spojenci do výběru několikrát nepřímou zasáhli – určili podobu neokupované zóny, rozhodli o sídle spojenecké komise či letišti poblíž Bonnu a především měli hlavní zásluhu na odchodu Belgičanů.¹⁷¹

O primátu stranických zájmů v celé záležitosti už nebylo pochyb a odpověď sociálních demokratů na iniciativu CDU sebe nenechala dlouho čekat. Po opakovaných pokusech zneplatnit rozhodnutí parlamentní rady se nyní SPD chopila první příležitosti. Již na ustavující schůzi spolkového sněmu 7. září 1949 vystoupil sociální demokrat Ollenhauer s návrhem své frakce: „Přechodným sídlem vedoucích spolkových orgánů je Frankfurt. Spolkový sněm se ihned shromáždí ve Frankfurtu nad Mohanem“¹⁷² Svě zastánce měl návrh i mimo kruhy sociální demokracie, zejména u poslanců, kteří v silném centru hledali ochranu před příliš silnou federalizací nového státu.¹⁷³

Na druhou stranu se po volbách zásadně upevnila Adenauerova pozice. CDU přivedl k vítězství na úkor SPD, sestavil vládu a 15. září 1949 byl zvolen prvním spolkovým kancléřem.¹⁷⁴ Přesto se obával, že by Frankfurt mohl získat veřejné mínění na svou stranu a vytrvale apeloval na Arnolda, aby rychle jednal. Podle historika Köhlera svědčí Adenauerova úzká a nekonfliktní kooperace s Arnoldem o tom, že mu šlo skutečně o společný cíl a dokázal odložit vnitrostranické strkanice stranou, což se

¹⁶⁹ Köhler, *Adenauer. Eine Politische Biographie*, 507.

¹⁷⁰ Srov. Hörold, „25 Jahre der Bundeshauptstadt Bonn“, 71-73.

¹⁷¹ Srov. Pommerin, *Von Berlin nach Bonn*, 159-166.

¹⁷² Návrh č. 4, 7. 9. 1949, cit. podle Pommerin, *Von Berlin nach Bonn*, 174.

¹⁷³ Podobný návrh jako SPD podala 20. října 1949 i skupina poslanců z CDU/CSU, FDP a DP, srov.

Köhler, *Adenauer. Eine Politische Biographie*, 508.

¹⁷⁴ Görtemaker, *Kleine Geschichte der Bundesrepublik Deutschland*, 44-47.

o jejich pozdější spolupráci říct nedá.¹⁷⁵ Zároveň chtěl být připraven i na variantu, že by většinu hlasů získal Frankfurt. V tomto případě se chtěl Adenauer pokusit nově interpretovat rozhodnutí parlamentní rady v tom smyslu, že měla právo na konečný verdikt.¹⁷⁶

V úspěšnou revizi rozhodnutí tehdy nepochybně doufala i SPD spolu se zástupci města. Stavební práce na budově frankfurtského parlamentu pokračovaly na plné obrátky. Krov byl slavnostně dokončen 9. září 1949, téměř přesně čtyři měsíce od rozhodnutí rady. Stále tedy probíhal vytrvalý boj na obou frontách. Výstižně toto soupeření zachycují karikatury v dobovém tisku, které zároveň upozorňují na nehospodárné výdaje za stavební práce na obou stranách. Pro ilustraci je malý výběr karikatur z období od května do září 1949 připojen v příloze práce (viz přílohy č. 1 - 4).

Spolkový sněm 30. září 1949 na základě předchozích návrhů ustavil výbor pro otázku hlavního města, který měl znovu prověřit dodané podklady obou měst. Adenauer vytvoření výboru od začátku podporoval, protože poskytne více času na přesvědčení poslanců a místo ukvapeného emotivního řešení zohlední fakta, kterými se mohl pyšnit zejména Bonn.¹⁷⁷ Dosáhl tedy dalšího úspěchu. Výbor tvořilo 28 poslanců, přičemž pro zachování objektivity žádný z nich nereprezentoval Severní Porýní-Vestfálsko ani Hesensko. V předchozí komisi parlamentní rady byl jen poslanec SPD Greve.

Během října se konalo 14 schůzí včetně obhlídky obou měst.¹⁷⁸ Postupem času přibývalo vzájemných obvinění, že druhá strana ovlivňuje členy výboru pomocí nekalých prostředků. Důkazem nevraživosti je například dokument nazvaný „Frankfurtské propagandistické metody“, který Kancelář hlavního města Bonn vydala v reakci na inspekční cestu výboru do Frankfurtu. Snažila se v něm mimo jiné dokázat, že byli členové výboru ovlivňováni luxusním pohoštěním.¹⁷⁹ Kromě inspekčních cest a ověřování faktů se výbor také snažil získat stanovisko americké vojenské správy ohledně jejich plánů s Frankfurtem. Klíčové bylo, zda jsou Američané ochotni vyklidit ve Frankfurtu zónu odpovídající té v Bonnu, a jaké náklady by z toho pro německou

¹⁷⁵ Köhler, *Adenauer. Eine Politische Biographie*, 507.

¹⁷⁶ Srov. *Ibid.*, 508.

¹⁷⁷ Hörold, „25 Jahre Bundeshauptstadt Bonn“, 61.

¹⁷⁸ Podrobněji k postupu výboru viz: Pommerin, *Von Berlin nach Bonn*, 182-199.

¹⁷⁹ *Ibid.*, 184.

stranu plynuly. Na tomto vyjádření měl zájem i sám Adenauer, který se do věci nakonec vložil, když došlo k průtahům. Zřejmě očekával, že odchod Američanů je nereálný a on tím získá pádný argument na svou stranu. Stanovisko nakonec poskytla přímo Vysoká spojenecká komise jménem všech tří mocností, a to pouhý den před hlasováním spolkového sněmu. Zavázala se, že jsou Američané ochotni neobsazenou zónu s menšími výjimkami vytvořit, náklady na přesun se však odhadují na zhruba 150 miliónů DM.¹⁸⁰ Adenauerovi tedy ve prospěch Bonnu zůstal alespoň argument finanční nákladnosti: odchod Američanů by byl téměř třikrát dražší než právě probíhající vyklizení Bonnu od belgické posádky.

Výsledná zpráva parlamentní komise musela být sněmu předložena ještě před dodáním tohoto stanoviska. Stalo se tak 29. října 1949. Zpráva ale nepřinesla konkrétní doporučení, pouze ověřila fakta.¹⁸¹ Velmi jasně se ovšem vyjádřila spolková vláda pod vedením kancléře Adenauera. Své stanovisko dodala sněmu v den hlasování, 3. listopadu 1949.¹⁸² Na zhruba deseti stranách tohoto doporučení důrazně apelovala, aby sněm přesunem orgánů do Frankfurtu neznehodnotil dosavadní investice v Bonnu. Kromě finančních nákladů odhadovaných na zhruba 50 milionů DM, ale měla na mysli i diplomatické úsilí. Vždyť „mezinárodnímu společenství by se zdálo nepochopitelné, aby se německá vláda vzdala města vyhrazeného pouze německým úřadům poté, co byl tento ústupek dosažen po dlouhých jednáních s okupačními mocnostmi a byl jimi i splněn.“¹⁸³ Vláda dále argumentovala, že by se nejednalo jen o přesun spolkových úřadů, ale i Vysoké spojenecké komise, což by navýšilo náklady a neúnosně zbrzdilo fungování všech institucí.

Oproti hlasování parlamentní rady se dále změnila jedna zásadní věc. Nyní už se nerozhodovalo, které z měst bude vybráno, ale jestli sídlo spolkových orgánů zůstane či bude přesunuto. Historik Dann to dokonce označuje za hlasování o „demonstrativním přesunutí spolkových orgánů.“¹⁸⁴ V tomto smyslu byla položena i samotná otázka v hlasování.¹⁸⁵ Primárně se tedy nehlasovalo pro Bonn, ale proti Frankfurtu. Lze

¹⁸⁰ Pommerin., *Von Berlin nach Bonn*, 191.

¹⁸¹ Srov. „Bericht des Sonderausschusses für die Frage des vorläufigen Sitz des Bundes“, 314-328.

¹⁸² Srov. „Stellungnahme der Bundesregierung zur Frage des vorläufigen Sitzes der leitenden Bundesorgane“, 329-337.

¹⁸³ Wandersleb, „Wie Bonn Bundeshauptstadt wurde“, 200.

¹⁸⁴ Dann, „Die Hauptstadtfrage in Deutschland nach dem zweiten Weltkrieg“, 52.

¹⁸⁵ Srov. Hörold, „25 Jahre der Bundeshauptstadt Bonn“, 25.

předpokládat, že i to hrálo u poslanců roli - vyslovili se především proti přesunu a jeho případným nákladům, a tím jaksi samovolně potvrdili předchozí rozhodnutí.

Hlasování 3. listopadu 1949 proběhlo bez předchozí rozpravy, podle Wandersleba především proto, aby se předešlo zbytečným roztržkám a emotivním argumentům.¹⁸⁶ Zároveň se opět hlasovalo tajně, tentokrát však na návrh frakce CDU, přičemž návrh byl poslanci přijat jen velmi těsnou většinou.¹⁸⁷ Větší rozdíl naopak přinesl výsledek hlasování: 200 poslanců se vyslovilo proti přesunu spolkových orgánů do Frankfurtu, 176 pro. Zajímavý je i relativně vysoký počet 11 neplatných hlasů. Ani ty by ale spolu se třemi zdrženými výsledkem nezvrátili. Spolkový sněm tak definitivně potvrdil rozhodnutí parlamentní rady z května 1949. Plenární protokol z jednání¹⁸⁸ sice nepřináší mnoho věcných informací, jasně však dokládá neklidnou a emotivně vypjatou atmosféru. Tu svými poznámkami popichovali zejména poslanci komunistické strany KPD, kteří se vytrvale snažili spojit hlasování s vlastním návrhem okamžitého usnesení, že hlavním městem je stále Berlín. Tato vypjatost je také důkazem, že si byli poslanci zřejmě vědomi, jak závažné rozhodnutí činí. Možná již někteří tušili, že i provizorium může být záležitostí na dobu neurčitou.

3.3. Role klíčových aktérů a jejich strategie

„Na počátku byl Adenauer – tak se dá krátce charakterizovat začátek spolkové republiky“¹⁸⁹ prohlásil v roce 1969 německý politolog a historik Arnulf Baring. Platí toto často diskutované tvrzení i v otázce hlavního města?

Odpověď by v krátkosti zněla: Ne, ale. Podíváme-li se na vývoj událostí, je jasné, že prvotním hybatelem byl Wandersleb. Od určitého bodu, jehož přesné určení se pro výsledek nezdá být zásadní, však Adenauer přebíral iniciativu. Byl aktivní, ale spíše nepřímý a skrytě před zraky veřejnosti.¹⁹⁰ To mu umožnilo v klidu podnikat kroky a získávat pro Bonn náskok založený na reálných faktech. Nutno podotknout, že těchto

¹⁸⁶ Wandersleb, „Die Berufung Bonns zur vorläufigen Bundeshauptstadt“, 325.

¹⁸⁷ Pommerin, *Von Berlin nach Bonn*, 193.

¹⁸⁸ Dostupný on-line: „Deutscher Bundestag, 14. Sitzung, 3. November 1949“, Drucksachen und Plenarprotokolle des Bundestages, <http://dipbt.bundestag.de/doc/btp/01/01014.pdf> (staženo 15.3.2014). Otázce hlavního města se věnují s. 341-347.

¹⁸⁹ Cit. podle: Görtemaker, *Kleine Geschichte der Bundesrepublik Deutschland*, 39.

¹⁹⁰ Srov. Höroldt, „25 Jahre Bundeshauptstadt Bonn“, 71. Otto Schumacher-Hellmold, „Wenn es die PÄDA nicht gegeben hätte. Der Parlamentarischer Rat tagt in Bonn – und Bonn wird Hauptstadt“, in *Kinderjahre der Bundesrepublik Deutschland. Von der Trümmerzeit zum Wirtschaftswunder*, ed. Rudolf Pörtner (Düsseldorf: ECON, 1989), 37. Pommerin, *Von Berlin nach Bonn*, 94.

faktů nebylo vždy dosaženo férovým postupem. Příkladem za všechny je smyšlená tisková zpráva, kterou Adenauer dokázal usměrnit hlasování své frakce v parlamentní radě.

Sám Adenauer se ve svých vzpomínkách vrací pouze k rozhodování parlamentní rady. Lze tedy usuzovat, že pozdější potvrzení spolkovým sněmem již nepovažuje za tak zásadní. Zajímavé je, že neuvádí důvody na podporu Bonnu, ale především argumenty proti Frankfurtu, který měl „sociálnědemokratickou tradici a atmosféru.“¹⁹¹ Hlavním zájmem CDU tedy podle Adenauera bylo omezit sféru vlivu sociálních demokratů: „Pokud by byl předběžným hlavním městem zvolen Frankfurt, slibovala si [SPD] odpovídající rozšíření sociálnědemokratického vlivu na celou spolkovou oblast.“¹⁹² Za další handicap považoval Adenauer silnou přítomnost americké správy, jejíž dobrovolný odchod si nedokázal představit. Faktem však je, že Američané nakonec odchod svého štábu přislíbili a nebylo to poprvé. Již v roce 1947 se vojenské vedení amerického kontingentu přesunulo do Heidelbergu, když bylo ve Frankfurtu potřeba uvolnit prostory pro bizonální správu.¹⁹³ Zbytek správního aparátu sice ve Frankfurtu zůstal, ale ukázalo se, že příhodné prostory se tedy našly i v menších městech. Možná chyběla jen dostatečně iniciativní osoba, jakou byl Adenauer v případě odchodu Belgičanů z Bonnu.

Co ale dále stojí za trojitým úspěchem Bonnu během pouhého roku a půl? První motivem je motiv provizoria. Bezvýznamnost Bonnu v první řadě neohrožovala pozici Berlína jako hlavního města. Důležitost provizoria potvrzuje i skutečnost, že otázka hlavního města nebyla tehdy jakkoliv zakotvena v základním zákoně¹⁹⁴, ačkoliv i ten měl být jen provizoriem.

Další rys bychom mohli označit jako politiku malých kroků. Nejdříve bylo zvoleno jen místo zasedání parlamentní rady, tedy pro záležitost v řádu několika měsíců. Pak přišla otázka přechodného sídla orgánů spolku. Tou se parlamentní rada zabývala na samém konci své činnosti. Zdánlivě okrajová věc. Nakonec už spolkový sněm jen potvrdil, že nedojde k nákladnému přesunu. Celkově se navíc nerozhodovalo

¹⁹¹ Adenauer, *Erinnerungen 1945 - 1953* 173.

¹⁹² *Ibid.*, 174.

¹⁹³ Pommerin, *Von Berlin nach Bonn*, 161.

¹⁹⁴ *Ibid.*, 118.

o hlavním městě, ale pouze o „sídle budoucích spolkových orgánů“. Dokonce jako by se zúčastnění ostýchali mluvit o vládě. Proto se stále dařilo prezentovat cílevědomý postup ve prospěch Bonnu, na kterém se pracovalo už od podzimu 1948, jen jako improvizované úmysly uskutečněné na poslední chvíli. Volba Bonnu tedy rozhodně není náhoda, ale spíše výsledek tichého procesu, který se svým cílem nikdy nechlubil, ale zároveň ho měl stále na očích.

Jedním z těchto malých kroků byla volba Bonnu pro zasedání parlamentní rady. Když k volbě došlo, nikdo jí nepřikládal větší význam. Zpětně se jeví jako zásadní. Členové rady strávili v Bonnu téměř osm měsíců, a to bez větších obtíží či nedostatků, naopak městem předcházení. Je pravděpodobné, že by Bonn zdaleka neměl stejné šance, kdy byl pro členy rady neznámým městem a stavba budoucího plenárního sálu by jim nerostla přímo před očima.

Tím se dostáváme k důležitosti faktů. Bonnu nelze upřít, že z hlediska prostor mu jiné město mohlo stěží konkurovat.¹⁹⁵ Dalším faktem je, že už před hlasováním spolkového sněmu byla v Bonnu fakticky vytvořena neobsazená zóna a během stavebních prací proinvestovány nemalé částky. Při přesunu do Frankfurtu by tyto investice nejen přišly nazmar, ale bylo by zapotřebí nových jednání se spojenci o konkrétní realizaci, čímž by se vše protáhlo. Neobsazená zóna navíc v Bonnu neposkytovala jen větší suverenitu spolkovým orgánům. Uvolněná kasárna mohla být přestavěna na ministerstva a volné byty upraveny pro příchozí politiky.

Důležitou roli hrála také lobby na správných místech. Klíčovými spojenci se pro Adenauera kromě Wandersleba stala zemská vláda i britská okupační správa. Za povšimnutí také stojí fakt, že Adenauer vždy dokázal dobře přizpůsobit své argumenty v závislosti na osobě či instituci, se kterou právě jednal. Jednou pro něj byla nejdůležitější suverenita nové vlády, jindy finanční stránka věci. Nemalou roli hrály také jeho dobré kontakty na rozhodujících místech. Svým spojencům se také uměl patřičně odvděčit. Jeho věrný „technický“ spolupracovník Wandersleb získal funkci státního tajemníka na ministerstvu pro bytovou výstavbu, přičemž mu Adenauer garantoval: „Osobně se postarám, abyste měl dostatek tvůrčího prostoru.“¹⁹⁶

¹⁹⁵ Srov. Höroldt, 25 Jahre Bundeshauptstadt Bonn, 73. Parlamentní budova ve Frankfurtu byla (na rozdíl od Bonnu) i v době hlasování Spolkového sněmu stále jen velkým stavenišťem. V roce 1952 se zde usídlil Hesenský rozhlas, který zde má svou centrálu dodnes.

¹⁹⁶ Höroldt, „Hermann Wandersleb“, 228.

Co se okupačních mocností týče, můžeme konstatovat, že dodržely svůj slib. Parlamentní radě i spolkovému sněmu poskytly suverenitu v rámci přidělených kompetencí. Ani v jednom hlasování se nepokusily přímo ovlivnit výsledek. Ten však často ovlivňovaly nepřímo, když svým postojem spoluutvářely fakta jako např. při vzniku neobsazené zóny v Bonnu.

Zároveň se nejednalo o politickou debatu v dnešním slova smyslu. Nelze to vysvětlit tvrzením, že by k rozhodnutím docházelo pod zásadním časovým tlakem, či že by politikům chyběla demokratická zkušenost. Přesto parlamentní rada i spolkový sněm hlasovali bez předchozí rozpravy a tajně, což z dnešního pohledu komplikuje rekonstrukci politických argumentů, protože nejsou obsaženy v jednacích protokolech. Také zcela chyběla veřejná diskuze.

Volba Bonnu jako nového centra spolkové republiky je zajímavá také geopoliticky. Na německém území vznikly v roce 1949 dva státy, jejichž hlavní města jsou jasným signálem odlišnosti obou režimů. Východní Berlín a jeho výsadní pozice vůči ostatním městům NDR je obrazem mocenské i byrokratické centralizace. Naproti tomu Bonn, který sice byl politickým centrem, rozhodně však ne hospodářskou ani kulturní metropolí země, potvrzuje kurz decentralizace.¹⁹⁷ Slabé centrum umožňuje odbourávat byrokracii a usilovat převedením kompetencí o samosprávu. Jak dokládá historický úvod této práce, existence více vzájemně si konkurujících center má své předchůdce i v německé historii – ať už v podobě Německého spolku či později druhé říše. Lze tedy říci, že je to model tradičně ukotvený.

Historik Dann vidí v tomto rozdílu mezi SRN a NDR v první řadě souvislost s vývojem národních identit.¹⁹⁸ Zatímco režim v NDR necítil potřebu příliš se minulostí zabývat a namísto toho nabízel občanům vidinu světlých zítřků, ve spolkové republice vedlo uvědomění si minulosti a historické viny ke krizi identity. S tou podle něj souvisí potřeba se od minulosti odvrátit, přičemž právě Berlín tuto minulost symbolizoval. Konsolidace podle něj přichází až v 50. letech a je jedním z důvodů opětovného přihlášení k Berlínu.

¹⁹⁷ Srov. podrobněji Peter Iblher, *Hauptstadt oder Hauptstädte? Die Machtverteilung zwischen den Großstädten der BRD* (Opladen: Leske 1970). Gernot Pepler, *Ursachen sowie politische und wirtschaftliche Folgen der Streuung hauptstädtischer Zentralfunktionen im Raum der Bundesrepublik Deutschland* (Frankfurt am Main: Propyläen, 1977), 180.

¹⁹⁸ Dann, „Die Hauptstadtfrage in Deutschland nach dem zweiten Weltkrieg“, 58.

3.4. Od provizoria k hlavnímu městu

Usídlení spolkových orgánů v Bonnu neprovázely žádné výrazné komplikace, i když v prvních letech bylo ještě leckde nevyhnutelné počítat s omezenou kapacitou ubytovacích i kancelářských prostor či například kulturní nabídky.¹⁹⁹ Zlí jazykové proto Bonn zpočátku přezdívali „spolkovou vesnicí“. K této etapě existuje i řada svědectví pamětníků, je však nutno zohlednit jistou míru subjektivity ve prospěch Bonnu.²⁰⁰ Nejinak je tomu například v obsáhlé zprávě novináře Otto Schumachera-Hellmolda, který byl skalním zastáncem Bonnu a vysoce postaveným členem městské správy. Vypovídající je už samotný název jeho stati „Bonn – volba srdcem“.²⁰¹

Ani definitivní rozhodnutí spolkového sněmu však neznamenalo konec diskuzí. Ve snaze zdiskreditovat Bonn a označit jeho volbu zpětně za chybné rozhodnutí alespoň z finančního hlediska, podala SPD již v únoru 1950 návrh na vytvoření vyšetřovacího výboru ve spolkovém sněmu.²⁰² Ten měl prověřit přidělování zakázek a odhalit důvod růstu nákladů oproti původnímu plánu. Ve srovnání s výdaji, které Bonn předpokládal v listopadu 1949, skutečně došlo ke značnému navýšení. Výbor však žádná pochybení nezjistil. Za hlavní důvod rostoucích nákladů označil nejen navýšení počtu ministerstev (z původních 9 na 13), ale především několikanásobný růst výdajů na fungování Vysoké spojenecké komise. Ty musely být bez výjimky hrazeny ze spolkového rozpočtu.

Další vyšetřovací výbor byl odsouhlasen ještě na podzim roku 1950 v reakci na článek týdeníku Spiegel ze dne 27. září téhož roku.²⁰³ Řada politiků v něm byla obviněna, že se při závěrečném hlasování Spolkového sněmu nechala uplatit ve prospěch Bonnu. Vyšetřování probíhalo celých 6 měsíců, až do května 1951. Obsáhlý závěrečný spis v žádném z případů nařčení nepotvrdil. Přesto bylo několik poslanců z menších frakcí na žádost Spolkového sněmu nuceno složit mandát, protože jejich výpovědi před výborem byly příliš rozporuplné.²⁰⁴ Obě vyšetřování se dodnes těší

¹⁹⁹ Srov. Kroll, „Bonn als Bundeshauptstadt 1949-1989“, 143-150. Glotz, „Das Provisorium wird souverän. Der stille Aufstieg Bonns“, 222-228.

²⁰⁰ Např. Helmut Vogt, „Der Herr Minister wohnt in einem Dienstwagen auf Gleis 4“. Die Anfänge des Bundes in Bonn 1949/50 (Bonn: Stadtarchiv Bonn, 1999).

²⁰¹ Schumacher-Hellmold, „Bonn – Eine Entscheidung des Herzens. Warum sie Bonn zur Bundeshauptstadt wählten“, 193-272. Srov. tentýž, „Bonns Trümpfe: Kasernen und Millionärsvillen“, in *Kinderjahre der Bundesrepublik Deutschland. Von der Trümmerzeit zum Wirtschaftswunder*, ed. Rudolf Pörtner (Düsseldorf: ECON, 1989), 57-75.

²⁰² Pommerin, *Von Berlin nach Bonn*, 196.

²⁰³ Hörold, „25 Jahre Bundeshauptstadt“, 73.

²⁰⁴ Dreher, Ein Kampf um Bonn, 198-200. Srov. Pommerin, *Von Berlin nach Bonn*, 197.

zájmu publicistů,²⁰⁵ mezi historiky však panuje shoda, že na základě archivních záznamů nelze roli úplatků ani jednoznačně vyloučit, ani potvrdit.²⁰⁶ Tím se uzavírá etapa, kdy byl hlavním konkurentem Bonnu Frankfurt.

Do hry se záhy vrací Berlín. Jako by si politická reprezentace i veřejnost nejpozději založením SRN uvědomily závazky vůči Berlínu coby „hlavnímu dějišti studené války, předsunuté hlídce západního systému“²⁰⁷ a zvláště nyní také vůči původnímu hlavnímu městu jednotného Německa. Na politické úrovni o tom svědčí zejména návrh KPD předložený 3. listopadu 1949, tedy bezprostředně po hlasování Spolkového sněmu: „Vedoucí spolkové orgány přemístí své sídlo do Berlína.“²⁰⁸ Radikálnost požadavku byla sice nereálná, z iniciativy SPD byl však připojen dovětek: „[...] jakmile se v celém Berlíně a sovětské okupační zóně uskuteční všeobecné, svobodné, tajné a přímé volby.“²⁰⁹ Tato pozměněná verze byla záhy přijata většinou poslanců, čímž spolkový sněm uznal Berlín jako faktické hlavní město.

Historik Dann přesto označuje tato počáteční léta jako období zdrženlivosti vůči Berlínu.²¹⁰ Že se skutečně jednalo o zdrženlivost, dokazuje vývoj po roce 1953, kdy bylo ve Východním Berlíně krvavě potlačeno dělnické povstání. Ve spolkové republice to vyvolalo nejen vlnu solidarity s obyvateli NDR, ale i potřebu přiznat se k Berlínu konkrétními kroky. Následovala fáze národního nadšení pro Berlín – v roce 1954 zde spolkové shromáždění znovu zvolilo T. Heusse prezidentem, o rok později se v Západním Berlíně konalo plenární zasedání spolkového sněmu, které mimo jiné odsouhlasilo obnovu budovy Říšského sněmu. Jak pro-berlínské hnutí sílilo, byly stále více slyšet hlasy, že by se sídlo spolku mělo vrátit do Berlína ještě dřív, než dojde ke sjednocení.²¹¹ Vrcholem byl rok 1957, kdy spolkový sněm po dlouhé debatě a s pouhými čtyřmi proti-hlasy přijal návrh: „Berlín je hlavní město Německa. Neodkladně se začne s plánováním a uskutečněním stavby parlamentní budovy

²⁰⁵ Např. Ralf Floehr, *Bonn, die gekaufte Hauptstadt* (Krefeld: Fleur, 1986), či z doby po znovusjednocení Thomas Ramge, „Bonn bei Rhöndorf – Adenauer und die Hauptstadtfrage 1949“, in *Die Großen Polit-Skandale. Eine andere Geschichte der Bundesrepublik Deutschland*, ed. Thomas Ramge (Frankfurt/ am Main: Campus Verlag, 2003), 1-25.

²⁰⁶ Srov. Köhler, *Adenauer. Eine Politische Biographie*, 508. Pommerin, *Von Berlin nach Bonn*, 199.

²⁰⁷ Dann, „Die Hauptstadtfrage in Deutschland nach dem zweiten Weltkrieg“, 53.

²⁰⁸ Cit. podle Pommerin, *Von Berlin nach Bonn*, 193.

²⁰⁹ *Ibid.*, 193.

²¹⁰ Dann, „Die Hauptstadtfrage in Deutschland nach dem zweiten Weltkrieg“, 53.

²¹¹ Srov. Kroll, „Bonn als Bundeshauptstadt 1949-1989“, 143.

v Berlíně.²¹² Do roku 1959 se vláda v Západním Berlíně sešla osmkrát, což lze považovat za jasný signál, že Bonn měl být vnímán jen jako provizorium

Konec těmto snahám přinesla druhá berlínská krize v roce 1958 a následně stavba Berlínské zdi v roce 1961, s níž se pohled spolkové republiky na Berlín změnil „z hlavního města sjednoceného Německa na symbol rozdělení a statusu quo.“²¹³ S novou východní politikou kancléře Brandta pak od roku 1969 postupně došlo k vzájemnému uznání obou států, což nárok Berlína na celoněmecké hlavní město odsunulo stranou. Do popředí se dostalo řešení praktických otázek ohledně fungování rozděleného města. Konkrétní závěry byly následně roku 1971 zakotveny v Dohodě čtyř mocností o Berlíně. Od té doby mezi politiky veřejných přiznání k Berlínu ubývalo. Koncem 80. let vše nasvědčovalo dlouhému trvání tohoto statusu quo spíše než brzkému sjednocení.²¹⁴ Jak pozice Berlína slábla, získával naopak na síle Bonn – provizorium se postupně stalo trvalým. I když další vývoj měl již brzy ukázat, že to nebude nadlouho. Dnes víme, že byl Bonn slepou uličkou - znovuotevření debaty v souvislosti s německým sjednocením v roce 1990 přeneslo návrat k Berlínu.

V čem nám tedy může být tento nový kontext nápomocný? V první řadě dokazuje, jak snadno se provizorium promění v trvalý stav. Bonn byl vybrán, aby ochránil nárok Berlína na funkci hlavního města. Tak zněl jeden z hlavních argumentů ve prospěch Bonnu oproti Frankfurtu považovanému za definitivum. Ještě, když s novou východní politikou slábly vyhlídky na sjednocení a v Bonnu vypukl obrovský stavební boom pro potřeby spolkových orgánů, prohlašoval Wandersleb neotřeseně: „Cesta do Berlína jako vytouženého a definitivního hlavního města tím nebude zastavěna. [...] Pokud politická konstelace dovolí, aby se parlament i vláda opět přesunuly do Berlína, nebude toto rozhodnutí v Bonnu přivítáno s menší radostí než v Berlíně či jakékoli jiné spolkové zemi.“²¹⁵ Místo hrdého rozloučení, které si v tomto případě představoval, vyšli v roce 1990 obyvatelé Bonnu do ulic demonstrovat proti přesunu. K Wanderslebovu přání se v závěrech svých publikací přidává většina autorů – Bonn byl správnou volbou a až to situace umožní, nebude nic bránit návratu do Berlína.

²¹² Cit. podle Dann, „Die Hauptstadtfrage in Deutschland nach dem zweiten Weltkrieg“, 55.

²¹³ Pommerin, *Von Berlin nach Bonn*, 205.

²¹⁴ *Ibid.*, 207.

²¹⁵ Wandersleb, „Die Berufung Bonns zur vorläufigen Bundeshauptstadt“, 334.

Dnes je však jasné, že 40 let „Bonnské republiky“ přineslo kromě nemalých investic do jejího centra i první demokratickou etapu novodobé německé historie a éru hospodářského růstu. Byla to éra úspěchu, jíž dal Bonn své jméno. To vše z Bonnu v roce 1990 udělalo rovnocenného konkurenta vůči Berlínu. Lze tedy jen těžko tvrdit, že volba přechodného hlavního města v roce 1949 zásadně ovlivnila debatu v roce 1990 tím, že nebyl zvolen Frankfurt, který by se jistě stal definitivem. Malé kroky Adenauerova tehdejšího postupu ve prospěch Bonnu mohly mít mnohem dalekosáhlejší následky, než si kdo dokázal představit.

Závěr

Z úvodního vymezení je patrné, že hlavní město nepředstavuje jasně definovatelný pojem a jeho zkoumání vyžaduje mezioborový přístup. Funkce, které hlavní města plní, jsou rozhodujícím způsobem závislé na historickém, geografickém a politickém kontextu. V případě Bonnu lze nalézt řadu odlišností vůči moderním evropským hlavním městům. Omezený rozsah jeho funkcí odpovídá nejen politickému provizoriu, které měl představovat, ale také federalistickému uspořádání, k němuž se spolková republika od počátku hlásila.

Historický vývoj ukazuje, že rozložení center na německém území dlouhou dobu určovala teritoriální rozdrobenost. Absence centrální zprávy na jedné straně a existence mnoha malých a středních států na straně druhé vedly ke vzniku silných lokálních center. O ty se později mohl opřít federalismus spolkové republiky. Zlom přináší centralizace pod vedením Pruska, jehož hlavní město bylo záhy povýšeno na říšské. Berlín se stal symbolem mocenského státu, který v roce 1914, stejně jako později v roce 1939 rozpoutal světovou válku. Tato historická zátěž ještě posílila existující averzi vůči Berlínu, a to zvláště na jihu a západě Německa, tedy v jádru budoucí spolkové republiky. Neshody mezi Sověty a západními okupačními mocnostmi po druhé světové válce navíc eskalovaly právě v Berlíně a vyústily v rozdělení země. Spojenci i vznikající politická reprezentace západoněmeckých zón se shodovali na nutnosti svolat zákonodárny sbor pro provizorní ústavu mimo Berlín.

Ministerští předsedové nakonec v srpnu 1948 vybrali z kandidátských měst Bonn. Roli hrála podpora britské okupační správy, v jejíž zóně se město nacházelo, dále zachovalost města včetně vhodných prostor a v neposlední řadě podpora zemské vlády iniciovaná Hermannem Wanderslebem. Často diskutovanou tezi, že strůjcem celého návrhu byl pozdější kancléř Adenauer, lze v této fázi jednoznačně vyvrátit. Celkově se jednalo o druhořadou otázku, jejíž dosah si v té době stěží někdo uvědomoval.

Spolu s prací na základním zákoně se otázka provizorního politického a správního centra dostala do popředí a stala se polarizujícím tématem. Z původních čtyř kandidátů záhy vykryštovalo město Bonn, podporované CDU, a průmyslová metropole, Frankfurt nad Mohanem, logicky favorizovaná sociálními demokraty. Kandidatura Bonnu na jedné straně stavěla do popředí svou provizornost. Na druhé straně se díky iniciativě osob v popředí (Wandersleb) i v pozadí (Adenauer) krok za krokem snažila o vytvoření podmínek pro reálné fungování vlády i parlamentu (mj. dopravní dostupnost, vhodné prostory, odchod Belgičanů). Přístup Frankfurtu byl

o poznání sebevědomější. Kromě hospodářského, společenského i historicko-politického významu spoléhal především na své dosavadní zásluhy při poskytování zázemí spojenecké správě. Politický rozměr celé otázky je jasně viditelný – jednalo se o první tajné hlasování v parlamentní radě, i jedno z prvních ve Spolkovém sněmu. Pověřené komise obou grémií navíc odmítly zaujmout jasné stanovisko.

Za rozhodující okamžik celé debaty lze považovat hlasování parlamentní rady v květnu 1949. Skončilo mnohem těsněji, navíc se zde skutečně hlasovalo, zda bude provizorním hlavním městem Bonn či Frankfurt. Naopak hlasování Spolkového sněmu v listopadu 1949 mělo spíše posvěcující charakter. Prakticky se hlasovalo pro či proti opětovnému přesunu centra z Bonnu, což Bonn a priori stavělo do výhodnější pozice. Tím lze vysvětlit vyšší rozdíl výsledků. I přesto vytrvalé snahy obou měst až do definitivního rozhodnutí Spolkového sněmu ukazují, že jistotu vítězství neměl nikdo.

Četné případy v Evropě i ve světě dokládají, že volba hlavního města v zemích, kde není nějaké jednoznačně historicky etablované centrum, nakonec může spočívat na relativně náhodných a bizarních důvodech. Namátkou jmenujme tureckou Ankaru, kanadskou Ottawu, slovenskou Bratislavu či australskou Canberru. V počáteční fázi bychom toto tvrzení mohli aplikovat i na případ Bonnu. S trochou nadsázky lze říci, že na začátku celého příběhu stála iniciativa státního úředníka a jedno telefonické hlasování. Rozhodující však je, že se v našem případě nejednalo o jednorázové rozhodnutí, nýbrž o více jak roční proces s mnoha etapami. Během této doby se „projekt Bonn“ vyvinul v propracovaný politický plán, jehož příznivce i odpůrce je možné určit. Na základě tohoto plánu se pak politické důvody často staly motorem pro vytváření těch faktických. Adenauer byl v tomto plánu bezpochyby zásadním hráčem, nevedl však osamocené boj - bez podpory britské okupační správy, vedení města a především usilovné práce Wandersleb by neměl šanci zvítězit.

Vnímáme-li tehdejší debatu o hlavním městě v kontextu nejnovějšího vývoje po sjednocení Německa, jsme také schopni zhodnotit, jak velký vliv měla volba Bonnu na německý federalismus. Čtyřicet let Bonnské republiky bylo érou rozkvětu federalistických principů a atmosféra v politickém centru na tom měla klíčový podíl. Zatímco můžeme jen spekulovat, zda by v případě volby Frankfurtu nabrala debata po znovusjednocení opačný směr, jedna věc je jistá. Kdyby se v roce 1949 nakonec prosadilo tak dominantní město, jako Frankfurt, rozhodování o návratu do Berlína by nebylo povýšeno na principiální volbu mezi dosavadním kurzem federalismu a novým nasměrováním k částečné centralizaci.

Summary

It becomes evident that a capital city does not represent a concept which is clear to define. Moreover, its research requires rather a multidisciplinary approach. Functions being performed by capitals depend heavily on the historical, geographic, and political context. In case of Bonn, we can find a number of differences in comparison with other modern European capitals. A limited range of its functions corresponds not only with an intended temporary solution, but also with a federal format for which the Federal Republic always called.

The historical development until the unification in 1871 shows that the distribution of centers on the German territory was driven by the territorial fragmentation. This resulted in the existence of strong local centers based on which the later Federal Republic was established. A significant change was brought by the centralization under the leadership of Prussia whose capital was soon promoted to the imperial one. Berlin became a sign of the state of power which started the World War not only in 1914 but also in 1939. This historical burden further deepened the aversion towards Berlin especially in the south and west of Germany, thus in the heart of future Federal Republic. Moreover, the disputes between Soviets and western occupation powers escalated in Berlin resulting later in the dissolution of the country.

The Allies as well as the emerging political representation of the West German zones agreed on arranging the legislative body for elaboration of a temporary constitution outside of Berlin. In 1948, Bonn was eventually chosen by the prime ministers. A significant role was played by the support of the British occupation authorities in whose zone Bonn happened to be. Furthermore, the city itself was relatively well preserved and had suitable facilities on its disposal. On the top of that, Bonn also gained the support of the provincial government initiated by Hermann Wandersleb. A frequently discussed hypothesis of the later Chancellor Adenauer being an architect of the whole proposal can be clearly rejected at this phase. Generally, it appeared to be a question of rather a lower importance whose effects were hardly understandable at that time.

Together with work on the Basic Law, the issue of a temporary political and administrative center came to the fore and even become a polarizing topic. Bonn—supported by the CDU—and Frankfurt am Main, an industrial metropolis logically promoted by social democrats, crystallized eventually out of the original four

candidates. On one hand, the candidature of Bonn presented its temporary nature. On the other hand, thanks to the initiative of both the people in the front, i.e. Wandersleb, and those in the background, i.e. Adenauer, Bonn gradually took an action towards creating an environment suitable for a real operation of the government and the parliament. For example, these were constructions of suitable facilities, improved accessibility, or the withdrawal of Belgian troops. In contrast, the approach of Frankfurt was noticeably more self-confident. Apart from its economic, social, and historic-political importance, the city relied heavily on its previous merits following from providing a base camp for the Allies administration. The political dimension of the whole issue is clearly visible. It was the first secret voting in the Parliamentary Council and one of the first ones in the Bundestag. Moreover, the authorized commissions of both boards refused to take a clear stand. The voting of Parliamentary Council can be seen as a critical moment of the whole selection procedure. Not only was the outcome very tight, but the election was truly to decide whether Bonn or Frankfurt will become the temporary capital. On the contrary, the voting of Bundestag was rather of a confirming nature. The latter voting was to decide about removing the capital from Bonn which a priori favored Bonn. This fact also helps explain a more uneven outcome. Nevertheless, persistent efforts of both candidate cities confirm that none of them was certain about the outcome till the very end.

Numerous examples both in Europe and globally affirm that the choice of capital in countries without a historically established center may eventually depend on random and relatively bizarre reasons. Turkish Ankara, Canadian Ottawa, Slovakian Bratislava, or Australian Canberra may serve as good examples. This statement could also be applied to Bonn during the initial phase. With a little exaggeration one may say that an effort of a civil servant and a telephonic vote initiated the whole story. However, it is important to note that this was not a one-step decision. Quite on the contrary, it was a long process composed of multiple stages. During this period, the “project Bonn” evolved into a sophisticated political plan with identifiable supporters and opponents. Based on this plan, political reasons initiated the creation of the factual ones. Although, Adenauer represented a key player in this process, his efforts were not isolated.

In the context of a modern development after the German reunification, we are also able to account for the influence of the choice of Bonn on German federalism. The forty year period of the Bonn Republic represents a proliferation of federal principles. The political atmosphere in the capital city played no small role in this development.

Had Frankfurt been chosen as the capital in 1949, we can only speculate about the implications. However, the decision about moving the capital back to Berlin would not have become a principal choice between the course of federalism and a new direction towards a partial centralization, as it was the case of the Bonn-Berlin's duel.

Použitá literatura

Primární prameny

„Bericht der Kommission zur Prüfung der Angaben der Städte Bonn, Frankfurt/Main, Kassel und Stuttgart betreffend vorläufigen Sitz des Bundes“, in *Bonn 1949-1974. Ein Vierteljahrhundert Bundeshauptstadt, Bonner Geschichtsblätter* 26, ed. Bonner Heimat- und Geschichtsverein, Stadtarchiv Bonn (Bonn: Röhrscheid, 1974), 284-313.

„Bericht des Sonderausschusses für die Frage des vorläufigen Sitz des Bundes“, in *Bonn 1949-1974. Ein Vierteljahrhundert Bundeshauptstadt, Bonner Geschichtsblätter* 26, ed. Bonner Heimat- und Geschichtsverein, Stadtarchiv Bonn (Bonn: Röhrscheid, 1974), 314-328.

„Deutscher Bundestag, 14. Sitzung, 3. November 1949“, Drucksachen und Plenarprotokolle des Bundestages, <http://dipbt.bundestag.de/doc/btp/01/01014.pdf> (staženo 15. 3. 2014). Otázce hlavního města se věnují s. 341-347.

Zápis z plenárního zasedání č. 11, 10. 5. 1949, cit. podle: Rupert Schick, Friedrich P. Kahlenberg, eds., *Der Parlamentarische Rat 1948 - 1949: Akten und Protokolle, Band 9* (München: Harald Boldt Verlag, 1996), 675-687.

Sekundární literatura

Monografie

Konrad Adenauer, *Erinnerungen 1945 - 1953* (Stuttgart: Deutsche Verlags-Anstalt, 1965).

Bodo-Michael Baumunk a Gerhard Brunn, eds., *Hauptstadt. Zentren, Residenzen, Metropolen in der deutschen Geschichte* (Köln: DuMont, 1989).

Agatha Buslei-Wuppermann, Andreas Zeising, *Das Bundeshaus von Hans Schwippert in Bonn* (Düsseldorf: Grupello, 2009).

Klaus Dreher, *Ein Kampf um Bonn* (München: List, 1979).

Michael Feldkamp, *Der Parlamentarische Rat und das Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland 1948 bis 1949* (Berlin/Sankt Augustin: Konrad-Adenauer-Stiftung, 2008).

Ralf Floehr, *Bonn, die gekaufte Hauptstadt* (Krefeld: Fleur, 1986).

Manfred Görtemaker, *Kleine Geschichte der Bundesrepublik Deutschland* (München: Beck, 2002).

Peter Iblher, *Hauptstadt oder Hauptstädte? Die Machtverteilung zwischen den Großstädten der BRD* (Opladen: Leske 1970).

Jens Kirsch, *Zum Wesen und Wandel eines nationalen Symbols*, (Berlin: LIT Verlag DR. W. Hopf, 2005)

Henning Köhler, *Adenauer. Eine Politische Biographie* (Frankfurt am Main: Propyläen, 1994).

Hans-Michael Körner a Katharina Weigand, eds., *Hauptstadt. Historische Perspektiven eines deutschen Themas* (München: dtv, 1995).

Rudolf Morsey, Konrad Adenauer und die Gründung der Bundesrepublik Deutschland (Stuttgart: Belser Verlag, 1979). Hans-Peter Schwarz, *Adenauer: Der Aufstieg 1876-1952* (Stuttgart: Dt. Verl.-Anst., 1986).

Gernot Pepler, *Ursachen sowie politische und wirtschaftliche Folgen der Streuung hauptstädtischer Zentralfunktionen im Raum der Bundesrepublik Deutschland* (Frankfurt am Main: Propyläen, 1977).

Reiner Pommerin, *Von Berlin nach Bonn: Die Alliierten, die Deutschen und die Hauptstadtfrage nach 1945* (Köln, Wien: Böhlau, 1989).

Carlo Schmid, *Erinnerungen* (München: Scherz, 1980).

Werner Scholze-Stubenrecht, Brockhaus. *Die Enzyklopädie in 24 Bänden*, 9. svazek (Leipzig/ Mannheim: F. A. Brockhaus, 2001).

Hans Peter Schwarz, *Adenauer. Der Aufstieg 1876-1952* (Stuttgart: Dt. Verl.-Anst., 1986).

Gabriele Schwarz, *Allgemeine Siedlungsgeographie* (Berlin: Walter de Gruyter, 1966).

Sigfried Thomas, *Konrad Adenauer und die Entstehung der Bundesrepublik Deutschland* (Berlin: Dietz, 1989).

Helmut Vogt, „Der Herr Minister wohnt in einem Dienstwagen auf Gleis 4“. Die Anfänge des Bundes in Bonn 1949/50 (Bonn: Stadtarchiv Bonn, 1999).

Příspěvek ve sborníku

Wolfgang Benz, „Die Klassiker als Nothelfer. Die Weimarer Republik in Weimar und Berlin“, in *Die Hauptstädte der Deutschen. Von der Kaiserpfalz in Aachen zum Regierungssitz Berlin*, ed. Uwe Schultz (München: C.H.Beck, 1993), 194-204.

Wilhelm Berges, „Das Reich ohne Hauptstadt“, in *Das Hauptstadtproblem in der Geschichte: Festgabe zum 90. Geburtstag Friedrich Meineckes*, ed. Richard Dietrich a Hans Herzfeld (Thübingen: Niemeyer, 1952), 1-29.

Gerhard Brunn, „Die Deutsche Einigungsbewegung und der Aufstieg Berlins zur Deutschen Hauptstadt“, in *Hauptstädte in europäischen Nationalstaaten*, ed. Gerhard Brunn a Theodor Schieder (München, Wien: R. Oldenbourg Verlag, 1983), 15-34.

Edith Ennen, „Funktions- und Bedeutungswandel der „Hauptstadt“ vom Mittelalter zur Moderne“, in *Hauptstädte in europäischen Nationalstaaten*, ed. Gerhard Brunn a Theodor Schieder (München, Wien: R. Oldenbourg Verlag, 1983), 153-164.

Otto Dann, „Die Hauptstadtfrage in Deutschland nach dem zweiten Weltkrieg“, in *Hauptstädte in europäischen Nationalstaaten*, ed. Gerhard Brunn a Theodor Schieder (München, Wien: R. Oldenbourg Verlag, 1983), 35-60.

Petr Glotz, „Das Provisorium wird souverän. Der stille Aufstieg Bonns“, in *Die Hauptstädte der Deutschen. Von der Kaiserpfalz in Aachen zum Regierungssitz Berlin*, ed. Uwe Schultz (München: C.H.Beck, 1993), 220-228.

Dietrich Hörold, „25 Jahre der Bundeshauptstadt Bonn“, in *Bonn 1949-1974. Ein Vierteljahrhundert Bundeshauptstadt, Bonner Geschichtsblätter 26*, ed. Bonner Heimat- und Geschichtsverein, Stadtarchiv Bonn (Bonn: Röhrscheid, 1974), 9-76.

Dietrich Hörold, „Hermann Wandersleb“, in *Aus dreißig Jahren. Rheinisch-Westfälische Politiker-Porträt*, ed. Walter Först (Köln: Grote, 1979), 222-231.

Hans-Christof Kraus, „Berlin als Reichshauptstadt 1871-1918“, in *Deutsche Hauptstädte – von Frankfurt nach Berlin*, ed. Bernd Heidenreich (Wiesbaden: Hessische Landeszentrale für politische Bildung, 1998), 89-114.

Frank-Lothar Kroll, „Bonn als Bundeshauptstadt 1949-1989“, in *Deutsche Hauptstädte – von Frankfurt nach Berlin*, ed. Bernd Heidenreich (Wiesbaden: Hessische Landeszentrale für politische Bildung, 1998), 137-152.

Michael Lemke, „Berlin als Hauptstadt der DDR 1949-1990“, in *Deutsche Hauptstädte – von Frankfurt nach Berlin*, ed. Bernd Heidenreich (Wiesbaden: Hessische Landeszentrale für politische Bildung, 1998), 153-172.

Franz Möller, „„What about Bonn?“ 1948 wurde der Grundstein für Bonn als Bundeshauptstadt gelegt“, in *Jahrbuch des Rhein-Sieg-Kreises*, ed. Hermann Joseph Roggendorf (Siegburg: Rheinlandia Verlag, 1999), 105-109.

Thomas Ramge, „Bonn bei Rhöndorf – Adenauer und die Hauptstadtfrage 1949“, in *Die Großen Polit-Skandale. Eine andere Geschichte der Bundesrepublik Deutschland*, ed. Thomas Ramge (Frankfurt/ am Main: Campus Verlag, 2003), 1-25.

Ralf Roth, „Die Stadt der Paulskirche als Modell einer selbstverwalteten Republik“, in *Deutsche Hauptstädte – von Frankfurt nach Berlin*, ed. Bernd Heidenreich (Wiesbaden: Hessische Landeszentrale für politische Bildung, 1998), 53-68.

Agnes Ságvári, „Stadien der europäischen Hauptstadtentwicklung und die Rolle der Hauptstädte als Nationalrepräsentanten“, in *Hauptstädte in europäischen Nationalstaaten*, ed. Gerhard Brunn a Theodor Schieder (München, Wien: R. Oldenbourg Verlag, 1983), 165-180.

Theodor Schieder, „Einige Probleme der Hauptstadtforschung“, in *Hauptstädte in europäischen Nationalstaaten*, ed. Gerhard Brunn a Theodor Schieder (München, Wien: R. Oldenbourg Verlag, 1983), 1-4.

Otto Schumacher-Hellmold, „Bonns Trümpfe: Kasernen und Millionärsvillen“, in *Kinderjahre der Bundesrepublik Deutschland. Von der Trümmerzeit zum Wirtschaftswunder*, ed. Rudolf Pörtner (Düsseldorf: ECON, 1989), 57-75.

Otto Schumacher-Hellmold, „Bonn – Eine Entscheidung des Herzens. Warum sie Bonn zur Bundeshauptstadt wählten“, in *Bonn 1949-1974. Ein Vierteljahrhundert Bundeshauptstadt, Bonner Geschichtsblätter 26*, ed. Bonner Heimat- und Geschichtsverein, Stadtarchiv Bonn (Bonn: Röhrscheid, 1974), 193-272.

Otto Schumacher-Hellmold, „Wenn es die PÄDA nicht gegeben hätte. Der Parlamentarischer Rat tagt in Bonn – und Bonn wird Hauptstadt“, in *Kinderjahre der Bundesrepublik Deutschland. Von der Trümmerzeit zum Wirtschaftswunder*, ed. Rudolf Pörtner (Düsseldorf: ECON, 1989), 16-47.

Hans-Ulrich Thamer, „Berlin in der Weimarer Republik und im Dritten Reich“, in *Deutsche Hauptstädte – von Frankfurt nach Berlin*, ed. Bernd Heidenreich (Wiesbaden: Hessische Landeszentrale für politische Bildung, 1998), 115-136.

Hans-Ulrich Thamer, „Triumph und Tod eines Diktators. Berlin unter Adolf Hitler“, in *Die Hauptstädte der Deutschen. Von der Kaiserpfalz in Aachen zum Regierungssitz Berlin*, ed. Uwe Schultz (München: C.H.Beck, 1993), 205-219.

Helmut Vogt, „Benötige Quartier für mich, Fahrer und Wagen. Das Arbeitsumfeld des Parlamentarischen Rates in Bonn 1948/49“, in *Bonner Geschichtsblätter 57/58*, ed. Bonner Heimat- und Geschichtsverein, Stadtarchiv Bonn (Bonn: Röhrscheid, 2008), 441–470.

Karl Otmar Freiherr von Arentin, „Das Reich ohne HS? Die Multizentralität der Hauptstadtfunktion im Reich bis 1806“, in *Hauptstädte in europäischen Nationalstaaten*, ed. Gerhard Brunn a Theodor Schieder (München, Wien: R. Oldenbourg Verlag, 1983), 5-14.

Herman Wandersleb, „Die Berufung Bonns zur vorläufigen Bundeshauptstadt“, in *Bonner Geschichtsblätter 23*, ed. Bonner Heimat- und Geschichtsverein, Stadtarchiv Bonn (Bonn: Röhrscheid, 1969), 310-336.

Hermann Wandersleb, „Wie Bonn Bundeshauptstadt wurde“, in *Einladung nach Bonn*, ed. Herbert Hupka (München: Georg Müller Verlag, 1974), 195-201.

Internetový zdroj

„Eine Parlamentsgebäude auf Vorrat“, oficiální webová stránka Hessischer Rundfunk, http://www.hr-online.de/website/specials/home/index.jsp?rubrik=44440&key=standard_teaser_36450506&gallery=1&mmMediaKe=mediathek_36450398 (staženo 21. 3. 2014)

„„Kein Gefühl des Triumphes“ – die nie gesendete Ansprache Walter Kolbs“, oficiální webová stránka Hessischer Rundfunk, http://www.hr-online.de/website/specials/home/index.jsp?rubrik=44436&key=standard_teaser_36445604&mediakey=hronline/20090223_SCHELD_hauptstadtstreit_kolb_komplett&type=a (staženo 22. 3. 2014).

Mediatéka Hesenského rozhlasu, http://www.hr-online.de/website/specials/home/index.jsp?rubrik=44440&key=mediathek_36456294&gallery=1&mMediaKey=mediathek_36456294&b=1 (staženo 21. 3. 2014)

Mediatéka Hesenského rozhlasu, http://www.hr-online.de/website/specials/home/index.jsp?rubrik=44440&key=mediathek_36456294&gallery=1&mMediaKey=mediathek_36456294&b=2 (staženo 21. 3. 2014)

Mediatéka Hesenského rozhlasu, http://www.hr-online.de/website/specials/home/index.jsp?rubrik=44440&key=mediathek_36456294&gallery=1&mMediaKey=mediathek_36456294&b=3 (staženo 21. 3. 2014)

Mediatéka Hesenského rozhlasu, http://www.hr-online.de/website/specials/home/index.jsp?rubrik=44440&key=mediathek_36456294&gallery=1&mMediaKey=mediathek_36456294&b=5 (staženo 21. 3. 2014)

Seznam příloh

Příloha č. 1: Karikatura „Bonn – Frankfurt: boj měst ve volném stylu“ (obrázek)

Příloha č. 2: Karikatura „Baukosten“ (obrázek)

Příloha č. 3: Karikatura „Bundessitzbau“ (obrázek)

Příloha č. 4: Karikatura „Frankfurte, nevdávej se“ (obrázek)

Přílohy

Příloha č. 1: Karikatura „Bonn – Frankfurt: boj měst ve volném stylu“ (obrázek)

Bonn – Frankfurt: Städterringkampf im Freistil

Karikatura, publikovaná v blíže nespecifikovaném periodiku 5. 5. 1949, zachycuje rivalitu dvou hlavních konkurentů, Bonnu a Frankfurtu.

Zdroj: Mediatéka Hesenského rozhlasu, http://www.hr-online.de/website/specials/home/index.jsp?rubrik=44440&key=mediathek_36456294&gallery=1&mMediaKey=mediathek_36456294&b=1 (staženo 21. 3. 2014)

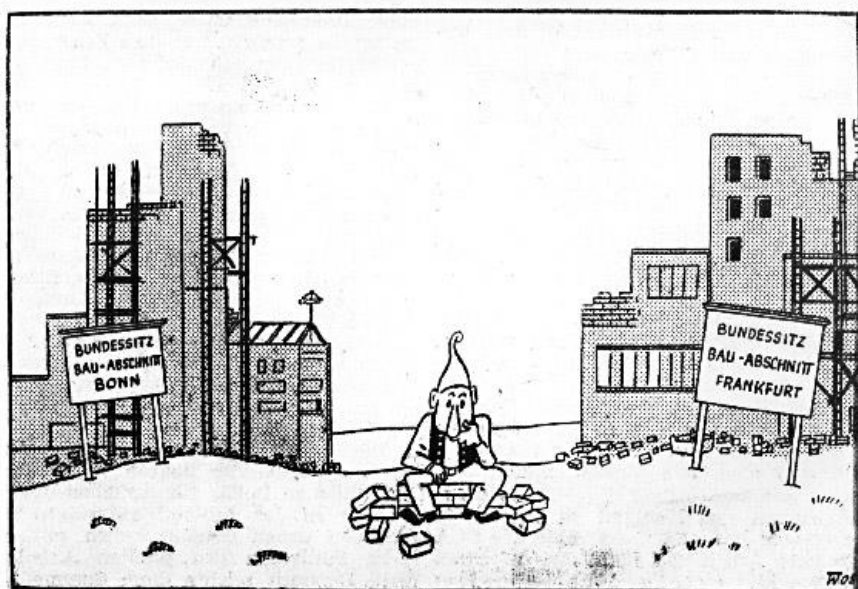
Příloha č. 2: Karikatura „Baukosten“ (obrázek)

Karikatura vyšla 30. 6. 1949 v novinách Rhein-Neckar-Zeitung. Zachycuje téma vysokých stavebních nákladů v soupeření obou měst.

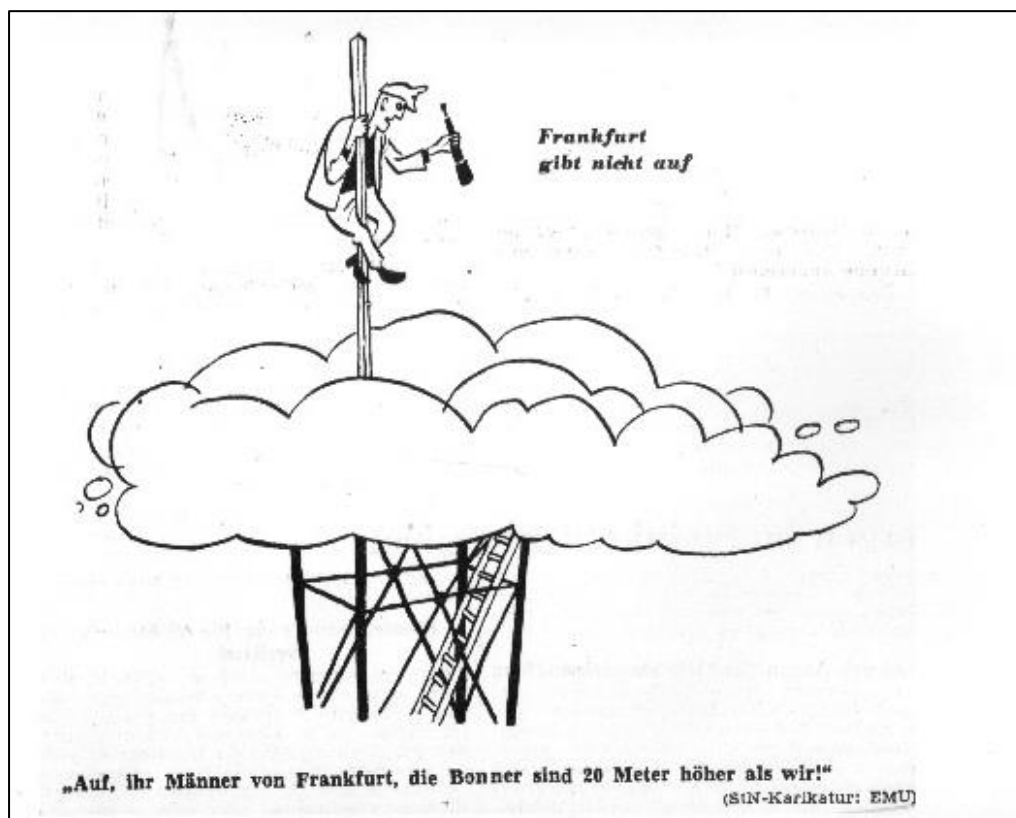
Zdroj: Mediatéka Hesenského rozhlasu, http://www.hr-online.de/website/specials/home/index.jsp?rubrik=44440&key=mediathek_36456294&gallery=1&mMediaKey=mediathek_36456294&b=2 (staženo 21. 3. 2014)

Příloha č. 3: Karikatura „Bundessitzbau“ (obrázek)

Karikaturu se stejným námětem přinesly 8. 7. 1949 noviny Mannheimer Morgen.

Zdroj: Mediatéka Hesenského rozhlasu, http://www.hr-online.de/website/specials/home/index.jsp?rubrik=44440&key=mediathek_36456294&gallery=1&mMediaKey=mediathek_36456294&b=3 (staženo 21. 3. 2014)

Příloha č. 4: Karikatura „Frankfurte, nevzdávej se“ (obrázek)

Karikatura vyšla v novinách Stuttgarter Nachrichten 17. 9. 1949. Titulek „Vzhůru, muži frankfurtští, v Bonnu už jsou o 20 metrů výš!“ vystihuje vyhrocenou rivalitu zhruba měsíc a půl před definitivním hlasováním Spolkového sněmu.

Zdroj: Mediatéka Hesenského rozhlasu, http://www.hr-online.de/website/specials/home/index.jsp?rubrik=44440&key=mediathek_36456294&gallery=1&mMediaKey=mediathek_36456294&b=5 (staženo 21. 3. 2014)